

ΜΑΙΡΗ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ
(επιμέλεια)

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μετάφραση
ΛΙΟΠΗ ΑΜΠΑΤΖΗ
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΕΝΤΖΑΛΙΡΑ

Κείμενα

L. ADKINS, K. BEZANSON, R. S. BURT, P. H. CHEONG,
C. Y. CHUNG, S. R. CURRAN, R. EDWARDS, F. GARIP,
H. GOULBOURNE, R. INGLEHART, V. LOWNDES,
B. A. MISZTAL, V. MORROW, P. NORRIS, I. PAOLETTI,
V. SAPIRO, S. SCHIEMAN, J. SOLOMOS, K. TANGCHONLATIP

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Το ζήτημα δεν είναι απλώς ότι «είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη μας και τις γυναίκες». Καθώς η κοινωνική και πολιτική κατάσταση των ανδρών και των γυναικών υπήρξαν ιστορικά διαφορετικές, δεν θα πρέπει να θεωρούμε παράδοξο το γεγονός ότι η οπτική του κοινωνικού φύλου μάς παρέχει προοπτική και λεπτομέρεια στην εξέταση των συνδέσεων ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την πολιτική οι οποίες διαφορετικά θα παρέμεναν αδιευκρίνιστες. Ασφαλώς, θα μπορούσαμε να διερευνήσουμε τα περισσότερα από τα ερωτήματα που τέθηκαν στο παρόν δοκίμιο δίχως να λάβουμε υπόψη μας τη διάσταση του κοινωνικού φύλου (παρ' ότι προφανώς είναι δύσκολο να φανταστούμε πώς θα μπορούσαμε να μελετήσουμε τις οικογενειακές σχέσεις χωρίς το κοινωνικό φύλο με κάποια στοιχειώδη επάρκεια), ωστόσο, για πολλούς λόγους, οι οποίοι αναφέρονται στην ενδεικτική έρευνα που έχουμε παραθέσει, οι θεωρητικοί της πολιτικής του φύλου έχουν την τάση να κατευθύνουν την προσοχή μας σε συγκεκριμένα σημαντικά ζητήματα πέραν του κοινωνικού φύλου.

Η παρατήρηση αυτή θέτει ένα τελικό ερώτημα. Η έρευνα για τη σχέση του κοινωνικού κεφαλαίου με την πολιτική θα μπορούσε να εμπλουτιστεί με αυξημένη προσοχή στην πολιτική του κοινωνικού φύλου πέραν του στενού ακαδημαϊκού κύκλου ο οποίος πραγματεύεται το θέμα «γυναίκες και πολιτική». Ωστόσο, τι θα συμβεί αν αντιστρέψουμε το ερώτημα; Ποια θα είναι η επιπρόσθετη συνεισφορά της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου στη μελέτη της πολιτικής του κοινωνικού φύλου; Η απάντηση είναι λιγότερο προφανής. Οι μελετητές της πολιτικής του κοινωνικού φύλου σε ορισμένους επιστημονικούς κλάδους έχουν εδώ και αρκετό καιρό διερευνήσει τα ερωτήματα τα οποία προκύπτουν ακόμη από τους πιο διεισδυτικούς και περίπλοκους ορισμούς του κοινωνικού κεφαλαίου. Στο πεδίο αυτό, η αντίληψη ότι οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων παρέχουν διαμορφωμένους –σε συγκεκριμένα πλαίσια– πόρους χρήσιμους για το χώρο της πολιτικής και της εξουσίας δεν μπορεί να θεωρηθεί νέα. Το κοινωνικό κεφάλαιο όμως παρέχει μια εννοιολογική ετικέτα η οποία μπορεί να βοηθήσει στην οικοδόμηση περισσότερων γεφυρωμάτων τόσο εντός όσο και εκτός του πεδίου της πολιτικής του κοινωνικού φύλου. Σε τελική ανάλυση, κάτι είναι κι αυτό.

*Vivien Lowndes**

Μετάφραση: Χρυσούλα Μεντζαλίρα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΝΑ ΤΑ ΚΑΤΑΦΕΡΕΙΣ Ή ΝΑ ΕΠΙΤΥΧΕΙΣ; ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

Το παρόν άρθρο εξετάζει τη χρησιμότητα της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου ως προς την ερμηνεία των διαφορών στα πρότυπα πολιτικής συμμετοχής μεταξύ των γυναικών και των ανδρών, ιδιαίτερα σε σχέση με την πολιτική και τη διακυβέρνηση σε τοπικό επίπεδο στη Βρετανία. Διερευνά αν οι γυναίκες έχουν πρόσβαση στην ίδια ποσότητα κοινωνικού κεφαλαίου με τους άνδρες, αν το κοινωνικό κεφάλαιό τους είναι του ίδιου τύπου και αν χρησιμοποιούν το κοινωνικό τους κεφάλαιο με τον ίδιο τρόπο όπως οι άνδρες. Προβάλλοντας την αναλογία του «κεφαλαίου» στο παρόν πλαίσιο, το άρθρο εξετάζει πόσο κοινωνικό κεφάλαιο διαθέτουν οι γυναίκες και σε ποιο βαθμό επενδύουν το κοινωνικό κεφάλαιό τους στην πολιτική δραστηριότητα. Η ανάλυση, εκτός του ότι παρέχει νέες διαφωτιστικές προσεγγίσεις της πολιτικής συμπεριφοράς των γυναικών, επισημαίνει ζητήματα καθοριστικής σημασίας για την ευρύτερη συζήτηση περί κοινωνικού κεφαλαίου –σχετικά με την κατανομή του κοινωνικού κεφαλαίου στο εσωτερικό

* Vivien Lowndes (2004), «Getting on or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation», *British Journal of Politics and International Relations*, τ. 6, τεύχ. 1, σσ. 45-64.

των κοινοτήτων καθώς και τη φύση του δεσμού ανάμεσα στα δίκτυα κοινωνικότητας και τα πρότυπα ενασχόλησης με την πολιτική.

Κοινωνικό κεφάλαιο και ενασχόληση των γυναικών με την πολιτική: Το αίνιγμα

Οι αναλύσεις του κοινωνικού κεφαλαίου βασίζονται στον ισχυρισμό ότι τα πρότυπα επίσημης και άτυπης κοινωνικότητας οικοδομούν σχέσεις εμπιστοσύνης και ανταποδοτικότητας. Το προκύπτουν «κοινωνικό κεφάλαιο» ενισχύει την ικανότητα των ατόμων να συνενώνονται και να δρουν συλλογικά, προκειμένου να επιλύσουν κοινά προβλήματα (ή να διασφαλίσουν ότι οι κυβερνήσεις θα επιληφθούν των προβλημάτων αυτών) –το κοινωνικό κεφάλαιο «κεφαλαιοποιεί» την πολιτική δέσμευση. Υψηλά επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου συσχετίζονται με υψηλότερη αποτελεσματικότητα των δημοκρατικών θεσμών. Μολονότι δεν είναι ο αρχικός εισηγητής της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου (βλ. Bourdieu, 1986 και Coleman, 1990), ο Robert Putnam συνέβαλε στη διάδοσή της στο χώρο της πολιτικής επιστήμης. Ο ακόλουθος ορισμός του Putnam (1995: 67) θα αποτελέσει την αφετηρία του παρόντος άρθρου: «“το κοινωνικό κεφάλαιο” αναφέρεται σε χαρακτηριστικά των κοινωνικών οργανισμών, όπως τα δίκτυα, οι κανόνες, η κοινωνική εμπιστοσύνη, τα οποία διευκολύνουν το συντονισμό και τη συνεργασία προς αμοιβαίο όφελος».

Απόρροια της εικοσαετούς συγκριτικής μελέτης την οποία διενήργησε ο Putnam (1993) σε διάφορες περιοχές της Ιταλίας ήταν ο εντυπωσιακός ισχυρισμός ότι ο καλύτερος προγνωστικός δείκτης της καλής διακυβέρνησης είναι η ενασχόληση των πολιτών μιας τοπικής κοινότητας με τα κοινά (την οποία μετρά με δείκτες όπως η κοινωνική εμπιστοσύνη, η συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις και η ανάγνωση εφημερίδων). Η θέση του Putnam είχε σημαντικό αντίκτυπο στην πολιτική θεωρία (ο ρόλος της «κοινωνίας των πολιτών» σε μια δημοκρατική πολιτεία), την πολιτική οικονομία (σύνδεση ανάμεσα στις «κοινοτήτες ενεργών πολιτών» και την οικονομική επιτυχία) και στη συγκριτική και ιστορική ανάλυση των δημοκρατικών επιδόσεων των εθνών (ο ρόλος της συλλογικής δράσης και της κοινωνικής εμπιστοσύνης).

Μια εκδοχή της πατριωτικής θέσης περί κοινωνικού κεφαλαίου βρίσκεται στον πυρήνα της πολιτικής του «τρίτου δρόμου», την οποία επαγγέλλονταν πολλοί ευρωπαίοι και αμερικανοί πολιτικοί ηγέτες (βλ. Giddens, 1998). Ο Ben Fine (2001: 19) σχολίασε πρόσφατα την «αναλυτική αδηφαγία του κοινωνικού κεφαλαίου».

Ποιες πλευρές της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών στη Βρετανία θα μπορούσαν να ερμηνευθούν με τη βοήθεια του κοινωνικού κεφαλαίου; Ως προς την *πολιτική συμμετοχή*, γνωρίζουμε ότι τα επίπεδα συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία είναι σχεδόν ίδια για τις γυναίκες και τους άνδρες, καθώς και ότι τα δύο φύλα συμμετέχουν σχεδόν στον ίδιο βαθμό σε μη εκλογικές δραστηριότητες, παρ' ότι υπάρχουν διαφορές στους τύπους των δραστηριοτήτων στις οποίες «ειδικεύονται» (Chivite-Matthews και Teal, 2000· Jarvis κ.ά., 2000· Johnston και Jowell, 2001· Norris, 1999). Ως προς την *πολιτική εκπροσώπηση*, έχει διαπιστωθεί ότι απαντά πολύ σημαντική διαφορά στην αναλογία ανδρών και γυναικών, η οποία γίνεται ακόμα πιο έντονη όσον αφορά την εκπροσώπηση στους «υψηλότερους» και πιο επίσημους θεσμούς διακυβέρνησης (Norris, 2002). Ξέρουμε επίσης ότι οι γυναίκες έχουν συνήθως λιγότερες δικαιοδοσίες από τους άνδρες ομολόγους τους, παρ' ότι συχνά εργάζονται σκληρότερα (Improvement and Development Agency [IDEA], 2001· Yule, 2000). Ως προς τις *στάσεις απέναντι στην πολιτική*, έχει διαπιστωθεί ότι οι γυναίκες δείχνουν μικρότερο ενδιαφέρον και είναι λιγότερο ενήμερες για τη λειτουργία της πολιτικής και της διακυβέρνησης, καθώς και ότι είναι λιγότερο ικανοποιημένες από αυτή (Cabinet Office, 1998· Hinds και Jarvis, 2000). (Ξέρουμε επίσης ότι οι γυναίκες αξιολογούν τις στάσεις και τη συμπεριφορά τους διαφορετικά από τους άνδρες –το σημείο αυτό θα μας απασχολήσει στη συνέχεια του άρθρου.)

Όσον αφορά τις παρατηρούμενες τάσεις, οι ίδιες πηγές παρέχουν στοιχεία τα οποία τεκμηριώνουν τόσο την άμβλυση όσο και τη διεύρυνση της διαφοράς μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ως προς τη συμμετοχή, η διαφορά φαίνεται να μικραίνει –η καταγεγραμμένη προσέλευση στις κάλπες είναι σε ελαφρώς υψηλότερα επίπεδα για τις γυναίκες απ' ό,τι για τους άνδρες. Ως προς την εκπροσώπηση, η διαφορά αρχίζει να μικραίνει αλλά εξακολουθεί να είναι εξαιρετικά μεγάλη. Ως προς τη στάση απέναντι στην πολιτική, η διαφορά μεγαλώνει –μο-

λονότι και τα δύο φύλα χαρακτηρίζονται από πιο αρνητική στάση, η τάση είναι πιο έκδηλη στις γυναίκες. (Σε όλες αυτές τις παρατηρούμενες τάσεις, το φύλο αλληλεπιδρά με μεταβλητές όπως η ηλικία, η εθνότητα, η δομή του νοικοκυριού και η κοινωνικοοικονομική θέση με διάφορους αξιοπρόσεκτους τρόπους –ορισμένους από αυτούς θα μελετήσουμε στη συνέχεια.)

Πώς θα μπορούσε η «αναλυτική αδηφαγία» του κοινωνικού κεφαλαίου να εξηγήσει τα πρότυπα της ενασχόλησης των γυναικών με την πολιτική; Ίσως οι γυναίκες να έχουν απλώς λιγότερο κοινωνικό κεφάλαιο από τους άνδρες –μπορεί όμως αυτό να ερμηνεύσει την υποεκπροσώπησή τους στην πολιτική; Ίσως το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών να διαφέρει κατά ορισμένους τρόπους από αυτό των ανδρών –μπορεί όμως αυτό να ερμηνεύσει τη συγκέντρωσή τους σε λιγότερο επίσημους στίβους της πολιτικής; Ίσως οι γυναίκες να έχουν πρόσβαση στο κοινωνικό κεφάλαιο αλλά να μην το επενδύουν στην πολιτική –μπορεί όμως αυτό να ερμηνεύσει τα χαμηλότερα επίπεδα πολιτικού ενδιαφέροντος και ενημέρωσης; Για να αξιολογήσουμε τη σημασία των μοντέλων του κοινωνικού κεφαλαίου, θα διερευνήσουμε πρώτα την πιθανή σχέση τους με τις σπουδές του φύλου στο πεδίο της πολιτικής.

Κοινωνικό κεφάλαιο και σπουδές του φύλου: Πιθανή συνάφεια;

Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου φαίνεται να έχει σαφή επιστημολογική και εμπειρική συνάφεια για όσους ενδιαφέρονται για τις έμφυλες διαφορές στο χώρο της πολιτικής. Από επιστημολογική άποψη, η έλξη που ασκεί η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου έγκειται πρώτα και πρωτίστα στην ερμηνευτική αξία που αποδίδει στις κοινωνικές σχέσεις. Όπως υποδηλώνεται και από το όνομά του, η συζήτηση περί κοινωνικού κεφαλαίου προωθεί μια «κοινωνικοποιημένη» περιγραφή των πολιτικών φαινομένων –σε αντίθεση με τις «υπο-κοινωνικοποιημένες» ερμηνείες που παρέχονται τόσο από τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής όσο και από το συμπεριφορισμό. Εμπειρικά, η ελκτική δύναμη της έννοιας οφείλεται στο ότι στρέφει την προσοχή στη διατο-

μή ανάμεσα στην κοινοτική ζωή και την πολιτική, καθώς και στα επίσημα και άτυπα πεδία της πολιτικής δράσης (βλ. Lowndes, 2000 και Randall, 2002).

Παρά την πιθανή συνάφεια, ουσιαστικά στο πλαίσιο της συζήτησης για το κοινωνικό κεφάλαιο δεν έχει εκδηλωθεί παρά μικρό μόνο ενδιαφέρον για το φύλο, ενώ, παράλληλα, οι μελετητές που έχουν ως αντικείμενο τη σχέση των γυναικών με την πολιτική έχουν δείξει απροθυμία να καταπιαστούν με τα μοντέλα κοινωνικού κεφαλαίου. Η ρηξικέλευθη μελέτη του Putnam σχετικά με την Ιταλία *Making Democracy Work* (1993) δεν περιείχε καμιά αναφορά στη δυναμική του φύλου. Το μεταγενέστερο έργο του επικεντρώνεται συνήθως σε συγκριτικές μελέτες για τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης, χρησιμοποιώντας δεδομένα από έρευνες σε εθνικό επίπεδο που δεν διαχωρίζονταν με βάση το φύλο (όπως, για παράδειγμα, η πρωτοποριακή συλλογή δεδομένων του Van Deth κ.ά., 1999). Η σύνδεση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την τοπική κοινότητα συχνά κινδύνευσε να χαθεί. Ταυτόχρονα, οι πρώτες μελέτες δεν έδειχναν παρά λιγοστό ενδιαφέρον για την κατανομή του κοινωνικού κεφαλαίου στο πλαίσιο των πληθυσμών.

Όπως συχνά συμβαίνει στην πολιτική επιστήμη (και στην ακαδημαϊκή συζήτηση γενικότερα), η έλλειψη ενδιαφέροντος για τη δυναμική του φύλου παρήγε συνήθως μάλλον μεροληψία υπέρ των ανδρών παρά ουδετερότητα έναντι των φύλων. Ως προς τη διαδικασία «λειτουργικού ορισμού» των θεωρητικών εννοιών στο πλαίσιο της συζήτησης για το κοινωνικό κεφάλαιο, η εστίαση του ενδιαφέροντος σε ανδροκρατούμενες δραστηριότητες ήταν δυσανάλογα μεγαλύτερη απ' ό,τι σε δραστηριότητες στις οποίες επιδίδονταν οι γυναίκες. Από τις τοπικές ενώσεις με τις οποίες ασχολήθηκε ο Putnam στη μελέτη που διηγήρησε στην Ιταλία (1993: 92), το 73% ήταν αθλητικοί σύλλογοι, ενώ μόλις το 1% είχε ως αντικείμενο την υγεία και την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Στη μελέτη του για το κοινωνικό κεφάλαιο στη Βρετανία, ο Peter Hall (1997: 427-28) διερευνά διεξοδικά τις τάσεις που χαρακτηρίζουν την προσέλευση στις παμπ, ενώ εκτοπίζει σε μια υποσημείωση τη σταδιακή αύξηση στο χρόνο που αφιερώνεται για τη φροντίδα των παιδιών (Lowndes, 2000: 534). Παρά τις υποσχέσεις ότι οι άτυπες δραστηριότητες κοινοτικής βάσης θα συνδεθούν με ευ-

ρύτερα πολιτικά φαινόμενα, η συζήτηση περί κοινωνικού κεφαλαίου έχει συχνά αναπαραγάγει τον κλασικό διαχωρισμό δημόσιου-ιδιωτικού, σύμφωνα με τον οποίο η δραστηριότητα των γυναικών είναι «εκτός του πολιτικού κόσμου της ιδιότητας του πολίτη και σε μεγάλο βαθμό δεν έχει καμιά συνάφεια με αυτόν» (James, 1992: 48).

Εν ολίγοις, γύρω από την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου έχει αναπτυχθεί ένας «ακαδημαϊκός λόγος» που καθιστά «αθέατη» την ιδιότητα του πολίτη για τις γυναίκες (Blaxter και Hughes, αναφέρεται στο Field κ.ά., 2000: 262). Οι θεωρητικοί οι οποίοι ενδιαφέρονται για τις σχέσεις των φύλων θεωρούν συνήθως ελλιπή την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου. Ο Fine (2001: 30) παρατηρεί ότι το κοινωνικό κεφάλαιο έχει χρησιμεύσει ως μια βολική «χωματερή» για τους πολιτικούς επιστήμονες της ορθολογικής επιλογής με την ευρεία έννοια. Οι έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου επιτρέπει στους συγκεκριμένους διανοητές να αναγνωρίσουν τη σημασία των «κοινωνικών παραγόντων» δίχως να δέχονται ότι το σύνολο της πολιτικής συμπεριφοράς διαμορφώνεται από τις κοινωνικές σχέσεις (ανισότητας). Από την άλλη, εκφράζεται η άποψη (Grenier και Wright, 2001: 22) ότι «η κατανομή της συμμετοχής δεν είναι ανούσιο μέλημα –αποτελεί την ουσία του όλου ζητήματος». Η Jay Ginn και η Sara Arber (2002) υποδεικνύουν τον κίνδυνο μιας «μεροληπτικής θέσης υπέρ των ανδρών, στην οποία δεν έχουν θέση τα ενδιαφέροντα και οι σπτικές των γυναικών».

Επικρίνοντας την παραγνώριση του φύλου στη συζήτηση για το κοινωνικό κεφάλαιο, σκοπός μας δεν είναι απλώς «να προσθέσουμε τις γυναίκες και να ανακατέψουμε το μείγμα» (Sapiro, 1998: 67). Στην πραγματικότητα, η θεώρηση της δυναμικής των φύλων λειτουργεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μας υπενθυμίζει πόσο ασαφής παραμένει η μικρο-λογική της συλλογιστικής του κοινωνικού κεφαλαίου. Όταν υπερβούμε τους στατιστικούς συσχετισμούς σε εθνικό επίπεδο, καθίσταται σαφές πόσο ελλιπής είναι η γνώση μας για το πώς και κάτω από ποιες συνθήκες το κοινωνικό κεφάλαιο ενισχύει τη δημοκρατία. Οι άνδρες και οι γυναίκες ενδέχεται να εμπλέκονται σε διαφορετικά, συγκεκριμένα κατά φύλο «κυκλώματα» κοινωνικού κεφαλαίου ικανά να «κεφαλαιοποιούν» την πολιτική συμμετοχή με διαφορετικούς τρόπους (ή να μην την «κεφαλαιοποιούν» καθόλου).

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να αναγνωρίσει τις διαφορές στις σχέ-

σεις των γυναικών και των ανδρών με το κοινωνικό κεφάλαιο, ανιχνεύοντας τον αντίκτυπό τους τόσο στην ευρύτερη συζήτηση περί κοινωνικού κεφαλαίου όσο και στη θεώρηση της πολιτικής δέσμευσης των γυναικών. Η ανάλυση οργανώνεται γύρω από τρία βασικά ερωτήματα:

- Έχουν οι γυναίκες τόσο κοινωνικό κεφάλαιο όσο και οι άνδρες;
- Είναι το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών ίδιο με αυτό των ανδρών;
- Χρησιμοποιούν οι γυναίκες το κοινωνικό κεφάλαιό τους με τον ίδιο τρόπο όπως οι άνδρες;

Έχουν οι γυναίκες τόσο κοινωνικό κεφάλαιο όσο και οι άνδρες;

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο Robert Putnam έχει επισημάνει τα ζητήματα των φύλων σε μεγαλύτερο βαθμό στο πρόσφατο έργο του, όπου επιχειρεί να χαρτογραφήσει και να ερμηνεύσει τις συντελούμενες αλλαγές στο επίπεδο του κοινωνικού κεφαλαίου στις ΗΠΑ (Putnam, 1995 και 2000). Ο Peter Hall (1999) έχει επίσης ασχοληθεί με τις έμφυλες διαφορές ως προς τις τάσεις σε σχέση με τη συμμετοχή των γυναικών σε οργανώσεις από τη δεκαετία του 1950 και μετά στη Βρετανία. Ο Putnam και ο Hall κατέληξαν σε δύο εντελώς διαφορετικά σενάρια.

Ο Hall (1999: 437) ισχυρίζεται ότι «το κοινωνικό κεφάλαιο έχει διατηρηθεί σε μεγάλο βαθμό στη Βρετανία χάρη στην αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών σε κοινοτικό επίπεδο». Τα ερευνητικά δεδομένα του Hall δείχνουν ότι το ποσοστό των γυναικών οι οποίες ανήκουν σε ενώσεις υπερδιπλασιάστηκε από το 1959 έως το 1990 (παρουσιάζοντας αύξηση κατά 127%), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών αυξήθηκε μόλις κατά 7% την ίδια περίοδο. Εξετάζοντας ένα μικρότερο και πιο πρόσφατο χρονικό διάστημα, ο Hall διαπιστώνει ότι το ποσοστό ένταξης των ανδρών σε ενώσεις άρχισε να μειώνεται μετά το 1973 (μέχρι το 1990 μειώθηκε κατά 23%), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών αυξήθηκε κατά 23%. Το 1990, τα ποσοστά των γυναικών και των ανδρών ήταν σχεδόν όμοια (στο ίδιο, 423) Ο Hall υποστηρίζει ότι η αυξημένη ανάμειξη των γυναικών στη συλλογική δράση

σχετίζεται, κατά κύριο λόγο, με την αυξανόμενη πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση, με τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό καθώς και με τη γενικώς μεταβαλλόμενη κοινωνική κατάσταση των γυναικών (στο ίδιο, 437).

Ο Putnam, από την άλλη, διατείνεται ότι η σταδιακή μετατόπιση των γυναικών προς την αμειβόμενη εργασία μπορεί να ερμηνεύσει τη μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου στις ΗΠΑ. Διαπιστώνει ότι οι γυναίκες ανήκουν σε λιγότερες ενώσεις από τους άνδρες –αναγνωρίζει, ωστόσο, ότι αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στις ομάδες αυτές και σε άτυπες κοινωνικές διασυνδέσεις. Τα επίπεδα της ένταξης σε ενώσεις έχουν μειωθεί και για τα δύο φύλα, αλλά, ενώ γυναίκες και άνδρες παρουσιάζουν αντίστοιχη μείωση σε απόλυτες τιμές, εντούτοις η σχετική μείωση είναι μεγαλύτερη για τις γυναίκες. Ελέγχοντας τις επιδράσεις της εκπαίδευσης, ο Putnam διαπιστώνει ότι η ένταξη των ανδρών μειώθηκε κατά 10-15%, ενώ των γυναικών κατά 20-25% σε δεκαετή βάση. Υποστηρίζει ότι το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με τα δεδομένα για τον χρονικό προϋπολογισμό, δείχνει ότι «η μείωση ως προς την ανάμειξη σε οργανώσεις κατά τα πρόσφατα έτη συγκεντρώνεται στις γυναίκες» (Putnam, 1995: 670).

Τι μας δείχνουν τα αντιφατικά αυτά σενάρια; Διεξοδικότερη εξέταση των στοιχείων αποκαλύπτει ότι οι γυναίκες δεν είναι ούτε σωτήρες ούτε καταστροφείς του κοινωνικού κεφαλαίου –γεγονός διόλου παράδοξο. Σε μελέτη του 1995, ο Putnam αναφέρει ότι οι εργαζόμενες γυναίκες ανήκουν στην πραγματικότητα σε περισσότερες οργανώσεις από τις μη εργαζόμενες και περνούν περισσότερο χρόνο απ' ό,τι πριν σε δραστηριότητες αυτού του είδους (ενώ οι μη εργαζόμενες περνούν λιγότερο χρόνο). Υποστηρίζει ότι «οι γυναίκες που σε παλαιότερη εποχή είχαν τη μεγαλύτερη ανάμειξη στα κοινοτικά ζητήματα παρουσιάζουν δυσανάλογα μεγαλύτερες πιθανότητες να ενταχθούν στο εργατικό δυναμικό, επιφέροντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, μείωση στο μέσο επίπεδο συμμετοχής στα κοινά όσων γυναικών παρέμειναν στον οικιακό χώρο και αύξηση του μέσου επιπέδου των γυναικών οι οποίες εισήλθαν στον εργασιακό χώρο (Putnam, 1995: 670-671). Στην πιο πρόσφατη μελέτη του *Bowling Alone*, ο Putnam κρατάει ακόμα μεγαλύτερη απόσταση από τη θέση ότι οι γυναίκες είναι οι «καταστροφείς» του κοινωνικού κεφαλαίου, επισημαίνοντας ότι: «οι γυναίκες, είτε ερ-

γάζονται σε δουλειές πλήρους ή μερικής απασχόλησης είτε δεν εργάζονται καθόλου εκτός του οικιακού χώρου –είτε από επιλογή είτε κατ' ανάγκη– επενδύουν περισσότερο καιρό στη συλλογική δραστηριότητα απ' ό,τι ο μέσος άνδρας [...] Αποκηρύσσω απερίφραστα την άποψη ότι οι εργαζόμενες γυναίκες “είναι υπεύθυνες” για την αποδυνάμωση της συμμετοχής στα κοινά και της συλλογικής δέσμευσης στη χώρα μας» (Putnam, 2000: 200-201). Παρ' ότι οι γυναίκες έχουν «απολέσει» το κοινωνικό τους κεφάλαιο με πιο γρήγορο ρυθμό από τους άνδρες, εξακολουθούν να έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στη διατήρηση του κοινωνικού κεφαλαίου στις ΗΠΑ. Παραμένουν όμως ακόμη μυστήριο οι λόγοι για τους οποίους η συμμετοχή των γυναικών σε ομάδες συλλογικής δράσης φαίνεται στη μια πλευρά του Ατλαντικού να παρουσιάζει ραγδαία αύξηση και στην άλλη ραγδαία μείωση. Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, φαίνεται ότι όντως υπάρχουν στοιχεία που τεκμηριώνουν τη μείωση της διαφοράς μεταξύ των φύλων όσον αφορά το κοινωνικό κεφάλαιο.

Ο Hall και ο Putnam ενδιαφέρονται για το φύλο μόνο στο βαθμό που οι μεταβαλλόμενοι έμφυλοι ρόλοι μπορούν να συμβάλουν στην ερμηνεία των αθροιστικών τάσεων στο συνολικό επίπεδο του «εθνικού» κοινωνικού κεφαλαίου. Το ερώτημα που θέτουν είναι: Αν το κοινωνικό κεφάλαιο «μειώνεται» ή «αυξάνεται», ποια είναι αντίστοιχα η «συμβολή» των γυναικών και των ανδρών στην τάση αυτή; Ωστόσο, δεν ασχολούνται ούτε με την καταγραφή των διαφορών –κατ' απόλυτη τιμή– στα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου που κατέχουν οι άνδρες και οι γυναίκες ούτε με τη φύση ούτε με τις χρήσεις του κεφαλαίου αυτού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η έμφαση στην κατανομή του κοινωνικού κεφαλαίου εντός των κοινοτήτων οφείλεται στην υιοθέτηση της έννοιας από τους διαμορφωτές της πολιτικής (και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού). Το ενδιαφέρον του Putnam για τη μικροπολιτική διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου έχει αναπτυχθεί παράλληλα με την αυξανόμενη συμμετοχή του σε πολιτικές συζητήσεις σχετικές με τη μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου στις ΗΠΑ (Leigh και Putnam, 2002; Putnam, 2000). Στη Βρετανία, οι πολιτικές του κόμματος των Νέων Εργατικών για την ανάπτυξη του αστικού χώρου, την προαγωγή της υγείας και τις κοινοτικές σχέσεις αποσκοπούν στο σύνολό τους στην οικοδόμηση και την κινητοποίηση κοινωνικού κεφα-

λαίου, ιδιαίτερα σε υποβαθμισμένες και «αποκλεισμένες» κοινότητες (βλ., για παράδειγμα, Blair, 2002· Ginn και Arber, 2002· Home Office, 2001· Thompson, 2002). Η ερευνητική δραστηριότητα που σχετίζεται με τα συγκεκριμένα θέματα πολιτικής δράσης παράγει νέες δέσμες διαχωρισμένων κατά φύλο δεδομένων, τα οποία υπερβαίνουν τους αδρούς δείκτες συμμετοχής στη συλλογική δραστηριότητα και διερευνούν όλες τις πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου.

Την περίοδο 2001-2002 μια ειδική ενότητα της British General Household Survey - GHS διερεύνησε πέντε διαφορετικές όψεις του κοινωνικού κεφαλαίου σε ένα δείγμα 7.857 ερωτηθέντων. Στην έρευνα διαπιστώνονται μικρές διαφορές στις απαντήσεις των ανδρών και των γυναικών με βάση ένα περιεκτικό φάσμα δεικτών του κοινωνικού κεφαλαίου. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι γυναίκες εμφανίζονται να «υπερτερούν» ελαφρά έναντι των ανδρών (αν και οι διαφορές είναι μικρές). Η έκθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας καταλήγει στην εξής διαπίστωση: «Αν εξαιρέσουμε την ηλικία, οι κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες με πιθανή άμεση συσχέτιση με τους δείκτες κοινωνικού κεφαλαίου είναι μάλλον όσοι συνδέονταν με το νοικοκυριό ή τον τόπο διαμονής παρά οι ατομικοί παράγοντες» (Coulthard κ.ά., 2002: 111). (Στους ατομικούς παράγοντες συγκαταλέγονται, εκτός από το φύλο, η εθνότητα και η κοινωνικοοικονομική θέση, ενώ στους παράγοντες που συνδέονταν με το νοικοκυριό ή τον τόπο διαμονής συγκαταλέγονται η περιοχή, η στέγαση σε ιδιόκτητη/μισθωμένη κατοικία, η οικογενειακή κατάσταση, τα εξαρτημένα τέκνα.) Ως εκ τούτου, τα ευρήματα της GHS συνάδουν με τις διαπιστώσεις του Putnam και του Hall περί μείωσης της έμφυλης διαφοράς ως προς το κοινωνικό κεφάλαιο. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται μια επιλογή των ευρημάτων της έρευνας, που καταδεικνύουν την ομοιότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών ως προς τα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου.

Η έλλειψη σημαντικών έμφυλων διαφορών ενισχύεται από τα αρχικά ευρήματα της British Home Office Citizenship Survey η οποία διενεργήθηκε το 2001 (βλ. Prime κ.ά., 2002). Η διαφορά μεταξύ γυναικών και ανδρών κυμάνθηκε στα επίπεδα του 3% με βάση τις απαντήσεις τους στις γενικές κατηγορίες των δραστηριοτήτων σε σχέση με το κοινωνικό κεφάλαιο. Στις κατηγορίες αυτές υπάγονται η «κοινωνική συμμετοχή» (παρακολούθηση αθλημάτων και άθληση, ενασχό-

Πίνακας 1. Δείκτες κοινωνικού κεφαλαίου διαχωρισμένοι κατά φύλο

Θετικές απαντήσεις	Γυναίκες %	Άνδρες %
<i>Αμοιβαιότητα και εμπιστοσύνη</i>		
Μιλάτε με τους γείτονες σε καθημερινή βάση;	28	26
Γνωρίζετε τους περισσότερους/πολλούς ανθρώπους στη γειτονιά σας;	48	43
Εμπιστεύεστε τους περισσότερους/πολλούς ανθρώπους στη γειτονιά σας;	59	56
Έχετε κάνει κάποια εξυπηρέτηση σε γείτονα σας κατά τους τελευταίους 6 μήνες;	74	74
Σας έχει κάνει κάποια εξυπηρέτηση γείτονας σας κατά τους τελευταίους 6 μήνες;	73	71
<i>Κοινωνικά δίκτυα</i>		
Μιλάτε με συγγενείς σας καθημερινά στο τηλέφωνο;	35	19
Συναντιέστε καθημερινά με συγγενείς σας;	17	12
Μιλάτε σε φίλους καθημερινά στο τηλέφωνο;	22	19
Βλέπετε φίλους καθημερινά;	20	21
<i>Κοινωνική στήριξη (άτυπες πηγές)</i>		
Θα σας μετέφερε κάποιος με το αυτοκίνητό του αν είχατε ανάγκη; (συγγενής, φίλος, γείτονας)	94	93
Θα σας βοηθούσε κάποιος αν ήσασταν κλινήρης;	97	96
Θα σας δάνειζε κάποιος £100 αν είχατε οικονομική ανάγκη;	14	17
<i>Ενασχόληση με τα κοινά</i>		
Είστε καλά ενημερωμένος/η για τα τοπικά ζητήματα;	60	59
Αισθάνεστε ότι μπορείτε να επηρεάσετε τις αποφάσεις που έχουν αντίκτυπο στην περιοχή σας;	27	24
Ανήκετε σε κάποια τοπική οργάνωση, έχοντας αναλάβει αρμοδιότητες;	14	12
Ανήκετε σε κάποια τοπική οργάνωση, χωρίς να έχετε αναλάβει αρμοδιότητες;	8	7
Έχετε αναλάβει δράση για να επιλύσετε ένα τοπικό πρόβλημα;	27	27
<i>Αντιλήψεις για τον τόπο διαμονής</i>		
Χαίρεστε που μένετε στην περιοχή αυτή;	86	88
Είστε σε μικρό βαθμό ικανοποιημένοι από τις υποδομές της περιοχής σας;	34	33
Νομίζετε ότι τα τοπικά προβλήματα είναι έντονα;	36	32
Αισθάνεστε πολύ/αρκετά ασφαλείς περπατώντας μόνοι/ες σας τη μέρα;	90	95
Αισθάνεστε πολύ/αρκετά ασφαλείς περπατώντας μόνοι/ες σας το βράδυ;	37	74
Έχετε πέσει θύμα εγκληματικής ενέργειας κατά τους τελευταίους 12 μήνες;	14	17

ληση με χόμπι, συμμετοχή σε θρησκευτικές δραστηριότητες και σε κοινοτικές ομάδες), ο άτυπος εθελοντισμός (προσφορά υπηρεσιών όπως φροντίδα της περιουσίας ή των κατοικίδιων ζώων, φύλαξη και φροντίδα παιδιών κατά την απουσία των γονέων, συλλογή συντάξεων και αγορά προϊόντων) καθώς και ο επίσημος εθελοντισμός (συγκέντρωση χρημάτων, οργάνωση και τέλεση εκδηλώσεων και εργασία σε επιτροπές). (Δυστυχώς, δεν είναι διαθέσιμα διαχωρισμένα κατά φύλο δεδομένα για τις υποκατηγορίες της κάθε δραστηριότητας.)

Εντούτοις, τα ευρήματα για τα επίπεδα του κοινωνικού κεφαλαίου εξακολουθούν να προκαλούν εντύπωση, αν λάβουμε υπόψη τα όσα γνωρίζουμε για τις διαφορές στην πολιτική συμμετοχή των γυναικών και την ανθεκτικότητα των έμφυλων ρόλων στην οικογένεια, τον εργασιακό χώρο και την κοινότητα. Αν οι γυναίκες και οι άνδρες κατέχουν παρόμοια επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου, τότε πώς η έννοια αυτή μπορεί να μας βοηθήσει να εξηγήσουμε τις έκδηλες διαφορές ανάμεσά τους όσον αφορά την πολιτική συμπεριφορά και τις πολιτικές στάσεις; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται ενδεχομένως στις διαφορές ως προς τη φύση παρά ως προς το μέγεθος του κοινωνικού κεφαλαίου των γυναικών και των ανδρών –ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Είναι το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών ίδιο με αυτό των ανδρών;

Τρία είναι τα σημεία που έχουν ιδιαίτερη σημασία εδώ. Πρώτον, η ανάλυση των αποτελεσμάτων της General Household Survey - GHS κατέδειξε ότι υπάρχει μια σειρά από μέτρα για το κοινωνικό κεφάλαιο. Η αναφορά σε συνολικά «επίπεδα» κοινωνικού κεφαλαίου ή η επιλογή ενός μόνο μέτρου (ως επί το πλείστον της συμμετοχής σε ενώσεις) μπορεί να δώσει μια παραπλανητική εικόνα για τις έμφυλες διαφορές. Δεύτερον, τα ποσοτικοποιημένα μέτρα του κοινωνικού κεφαλαίου (όπως αυτά με τα οποία ασχοληθήκαμε έως τώρα) μπορεί να συσκοτίσουν σημαντικές έμφυλες διαφορές ως προς τον τύπο ή την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου. Τρίτον, η επιλογή των μέτρων του κοινωνικού κεφαλαίου μπορεί να είναι μεροληπτική ως προς το φύλο,

καθώς μπορεί να επισημανθούν ή να αποκλειστούν δραστηριότητες στις οποίες κυριαρχούν οι γυναίκες ή οι άνδρες αντίστοιχα. Ως προς το συγκεκριμένο σημείο, υπάρχουν επίσης στοιχεία σύμφωνα με τα οποία, στις επίσημες καταγραφές, οι γυναίκες και οι άνδρες προσδιορίζουν και παρουσιάζουν τις δραστηριότητές τους σε σχέση με το κοινωνικό κεφάλαιο με διαφορετικό τρόπο. Επομένως, τα στοιχεία για τα επίπεδα του κοινωνικού κεφαλαίου ενδέχεται να μην είναι βοηθητικά εφόσον εξομαλύνουν τις διαφορές μεταξύ των φύλων ως προς τον τύπο και την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου ή όταν η επιλογή των δραστηριοτήτων που «μετρούν» είναι μεροληπτική υπέρ του ενός ή του άλλου φύλου. Ας δούμε τώρα διεξοδικά τα σημεία αυτά.

Παρ' ότι από τη συγκεκριμένη έρευνα δεν καταδεικνύεται γενικά στενή στατιστική συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και το κοινωνικό κεφάλαιο, εντούτοις, σε ορισμένες περιπτώσεις, το φύλο έχει ενδιαφέρουσες (αν και μικρές) επιδράσεις. Δεδομένης της έλλειψης στοιχείων στη βιβλιογραφία ως προς τις έμφυλες διαφορές, αξίζει να καταγράψουμε διεξοδικά ορισμένες από αυτές. Εξετάζοντας όλο το φάσμα των ευρημάτων της έρευνας (και όχι μόνο τα αριθμητικά στοιχεία στον Πίνακα 1), μπορούμε να εντοπίσουμε τις ακόλουθες έμφυλες επιδράσεις (όλες οι αναφορές προέρχονται από Coulthard κ.ά., 2002):

- **Εμπιστοσύνη και αμοιβαιότητα.** Ενώ δεν απαντούν σημαντικές έμφυλες διαφορές, ωστόσο, οι γυναίκες παρουσιάζουν ελαφρώς μεγαλύτερη πιθανότητα να γνωρίζουν και να εμπιστεύονται τους γείτονές τους. Όταν συνυπολογίζεται η επίδραση άλλων δημογραφικών παραγόντων (με τη μέθοδο της λογιστικής παλινδρόμησης), οι γυναίκες παρουσιάζουν ελαφρώς μεγαλύτερα αποτελέσματα από τους άνδρες ως προς τους συνοπτικούς δείκτες της GHS σε σχέση με την καλή γειτονία και την αμοιβαιότητα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η παρουσία εξαρτημένων τέκνων σε ένα νοικοκυριό συνδέεται με υψηλό βαθμό αμοιβαιότητας (29).
- **Κοινωνικά δίκτυα.** Οι γυναίκες έχουν περισσότερες πιθανότητες από τους άνδρες να μιλούν συχνά στο τηλέφωνο με συγγενείς (κατά κύριο λόγο) καθώς και να βλέπουν συγγενικά τους πρόσωπα, ενώ οι άνδρες, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, εμφανίζουν μεγαλύτερες πιθανότητες να έχουν μεγάλο αριθμό στενών φίλων

που μένουν κοντά τους (50). Αξιοσημείωτο είναι ότι οι εργαζόμενοι/ες μερικής απασχόλησης είναι πιο πιθανό να έχουν περισσότερες προσωπικές και τηλεφωνικές επαφές με φίλους και συγγενείς σε σχέση με τους/τις πλήρως απασχολούμενους/ες, καθώς και να έχουν στη γειτονιά τους περισσότερους στενούς φίλους (51).

- **Κοινωνική στήριξη.** Οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες από τους άνδρες να ζητήσουν από το σύντροφο ή ένα συγγενικό τους πρόσωπο να τις μεταφέρει σε έναν προορισμό με το αυτοκίνητό του ή να τους δανείσει χρήματα (οι άνδρες είναι πιο πιθανό να απευθυνθούν σε φίλους). Ωστόσο, στην περίπτωση ασθένειας, οι γυναίκες έχουν περισσότερες πιθανότητες να στραφούν σε φίλους, ενώ οι άνδρες περισσότερες πιθανότητες να στραφούν στη σύντροφό τους. Τα δεδομένα δείχνουν μια έμφυλη επίδραση: τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες απευθύνονται σε γυναίκες για βοήθεια! Σύμφωνα με τον συνοπτικό δείκτη για την κοινωνική στήριξη, οι άνδρες εμφανίζουν ελαφρώς περισσότερες πιθανότητες από τις γυναίκες να έχουν χαμηλή κοινωνική στήριξη (71). Και στην περίπτωση αυτή, οι εργαζόμενοι/ες μερικής απασχόλησης είναι «πλουσιότεροι/ες» σε κοινωνικό κεφάλαιο από τους/τις εργαζόμενους/ες πλήρους απασχόλησης, καθώς είναι πιο πιθανό να έχουν πολλαπλές πηγές άτυπης βοήθειας (72). (Τα ευρήματα αυτά συνηγορούν υπέρ της θέσης του Robert Putnam [2000: 407] ότι οι μερικώς απασχολούμενοι/ες έχουν «το καλύτερο και από τους δύο κόσμους»: είναι εκτεθειμένοι σε ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα αλλά έχουν επίσης επαρκή χρόνο για να επιδιώξουν δραστηριότητες εκτός του εργασιακού τους χώρου οι οποίες συνδέονται με το κοινωνικό κεφάλαιο.)
- **Ενασχόληση με τα κοινά.** Υπάρχει πολύ μικρή διαφορά μεταξύ γυναικών και ανδρών σε σχέση με τη συμμετοχή τους σε ενώσεις, αν και οι γυναίκες εμφανίζουν ελαφρώς περισσότερες πιθανότητες να υποστηρίξουν ότι μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις στην περιοχή τους (Coulthard κ.ά., 2002: 7). Οι ηλικιακές διαφορές είναι αξιοσημείωτες: οι γυναίκες 30-40 ετών εμφανίζουν ελαφρώς περισσότερες πιθανότητες από τους άνδρες να συμμετέχουν ενεργά σε μια οργάνωση, γεγονός που πιθανώς να αντικατοπτρίζει την αυξημένη ανάμειξη σε τοπικό επίπεδο όταν τα παιδιά είναι μικρά.

Επιβεβαιώνοντας την άποψη αυτή, τα ευρήματα δείχνουν ότι η ενασχόληση με τα κοινά είναι πιο πιθανή στις περιπτώσεις όπου υπάρχουν εξαρτημένα παιδιά στο σπίτι, ενώ για όλους τους υπόλοιπους παράγοντες δεν υπάρχει διαφοροποίηση (8).

- **Απόψεις για τον τόπο διαμονής.** Δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ γυναικών και ανδρών ως προς τη διάρκεια της διαμονής τους σε μια περιοχή ή τις γενικές αντιλήψεις τους για τις υποδομές και τα προβλήματα σε τοπικό επίπεδο. Οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη εμπειρία από τους άνδρες όσον αφορά τις εγκαταστάσεις που προορίζονται για τα μικρά παιδιά και την παροχή εκπαιδευτικών υπηρεσιών, λιγότερη όμως εμπειρία σε σχέση με τις αστυνομικές υπηρεσίες. Σημαντική είναι η διαφορά μεταξύ γυναικών και ανδρών ως προς το αίσθημα ασφάλειας όταν κυκλοφορούν μόνες/οι τους τη νύχτα (91).

Ενώ, λοιπόν, οι απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες στην έρευνα δεν έδειξαν παρά μικρές μόνο έμφυλες διαφορές, εντούτοις τα ευρήματα της GHS αποκαλύπτουν όντως μια τάση διαφοροποίησης μεταξύ των γυναικών και των ανδρών ως προς το προφίλ του κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτουν. Οι γυναίκες εμφανίζουν ελαφρώς μεγαλύτερες πιθανότητες από τους άνδρες να γνωρίζουν και να εμπιστεύονται τους γείτονές τους, έχουν μεγαλύτερη επαφή με φίλους και συγγενείς και έχουν πρόσβαση σε άτυπες πηγές κοινωνικής στήριξης. Το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών φαίνεται να εμπεδώνεται —ως επί το πλείστον— σε δίκτυα άτυπης κοινωνικότητας στη γειτονιά. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι γυναίκες δεν είναι τόσο ενεργές όσο οι άνδρες σε άλλες δραστηριότητες διαμόρφωσης κοινωνικού κεφαλαίου, όπως η συμμετοχή σε επίσημες ενώσεις —ωστόσο, το μέλημά μας στο παρόν πλαίσιο είναι να επισημάνουμε μάλλον τις διαφορές παρά τις ομοιότητες μεταξύ των φύλων.

Στο πλαίσιο αυτό μοιάζει ευλογοφανής ο ισχυρισμός ότι οι γυναίκες ενδέχεται να είναι πλουσιότερες στο είδος του κοινωνικού κεφαλαίου το οποίο ο Putnam και άλλοι μελετητές έχουν ονομάσει «συνεγνωστικό» και συνίσταται στους δεσμούς με συγγενείς και στενούς φίλους ανάλογου «κοινωνιολογικού» θώκου με των ίδιων. (Το συνενωτικό κοινωνικό κεφάλαιο αντιδιαστέλλεται από το «γεφυρωτικό κοινω-

νικό κεφάλαιο», το οποίο περιλαμβάνει τους δεσμούς με διάφορους γνωστούς σε διαφορετικούς κοινωνικούς κύκλους –όπως συμβαίνει στους αθλητικούς ομίλους, τις εκκλησιαστικές δραστηριότητες ή τις φιλανθρωπικές οργανώσεις.) Ωστόσο, τα στοιχεία που παρουσιάζονται παραπάνω δεν οδηγούν στην εξαγωγή κάποιου συμπεράσματος ως προς τη διαφοροποίηση ή μη των κοινωνικών επαφών των γυναικών έναντι αυτών των ανδρών. Ακόμα και αν αποδεχθούμε ότι οι επαφές των γυναικών είναι κυρίως με άλλες γυναίκες, θα πρέπει να κρατάμε αποστάσεις από την παραδοχή ότι «οι γυναίκες αποτελούν ομοιογενή ομάδα». Οι γυναίκες που συναντιούνται, για παράδειγμα, σε μια ομάδα προετοιμασίας τοκετού μπορεί να διαφέρουν σημαντικά ως προς την κοινωνική τάξη ή την εθνοτική ομάδα. Αν διατηρήσουν επαφή μετά τη γέννηση των παιδιών τους, οι πληροφορίες που μπορεί να ανταλλάξουν ή οι επαφές που μπορεί να υποδείξουν η μια στην άλλη σχετικά με κάποια ενδεχόμενη μελλοντική απασχόληση, τη φροντίδα των παιδιών ή ζητήματα υγείας διαπερνούν τα όρια που θέτουν οι θέσεις ή η εμπειρία της κάθε κοινωνικής ομάδας. «Εξωστρεφές» γεφυρωτικό κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να παράγεται εντός των δικτύων τόσο των γυναικών όσο και των ανδρών. Αν και το προφίλ κοινωνικού κεφαλαίου των γυναικών, εστιασμένο καθώς είναι στη γειτονιά, υποδεικνύει εμμέσως έναν κοινό «κοινωνιολογικό» θώκο, εντούτοις τα στοιχεία της GHS δείχνουν ότι και οι άνδρες αποδίδουν μεγάλη σημασία στις επαφές με φίλους που μένουν σε κοντινή απόσταση. Ο Putnam (2000: 24) εύστοχα έχει φροντίσει να μας προειδοποιήσει να μην αποδίδουμε υπερβολική σημασία στη διάκριση ανάμεσα στη γεφυρωτικότητα και τη συνενωτικότητα, με δεδομένες τις πρακτικές δυσκολίες που προκύπτουν από την κατηγοριοποίηση των δραστηριοτήτων του κοινωνικού κεφαλαίου κατ' αυτόν τον τρόπο.

Τα λεπτομερειακά στοιχεία που παρέχονται από τη GHS υπερέρχονται σε συντριπτικό βαθμό των αδρών προσεγγιστικών δεικτών του κοινωνικού κεφαλαίου οι οποίοι χρησιμοποιούνταν κατά το παρελθόν –λαμβάνοντας υπόψη μόνο τη μέτρηση της συμμετοχής σε ενώσεις ή τα καταγεγραμμένα επίπεδα κοινωνικής εμπιστοσύνης. Μια πιο προηγμένη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου επιτυγχάνεται συνδυάζοντας τις πέντε διαφορετικές όψεις. Με την επιμέρους ανάλυση καθεμιάς από αυτές θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε τον τρόπο

με τον οποίο τα προφίλ κοινωνικού κεφαλαίου διαφέρουν για διαφορετικές ομάδες συμμετεχόντων. Από τα ερευνητικά αυτά δεδομένα δεν μπορούμε, ωστόσο, να βγάλουμε συμπεράσματα για τη φύση και την ποιότητα των συντελούμενων κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και δραστηριοτήτων. Όταν κάποιος τηλεφωνεί σε ένα φίλο του, μπορεί να κανονίζουν μια βραδινή έξοδο ή μπορεί να διαπραγματεύονται τους όρους της εκ περιτροπής φύλαξης των παιδιών. Όταν κάποιος «κάνει μια εξυπηρέτηση» σε ένα γείτονα, αυτή μπορεί να αφορά την ταχυδρόμηση ενός γράμματος ή την προσφορά βοήθειας για την εύρεση εργασίας ή ενός εκπαιδευτικού προγράμματος. Όταν κάποιος ισχυρίζεται ότι συμμετέχει σε μια τοπική οργάνωση, αυτό μπορεί να σημαίνει ότι αποτελεί απλώς ακόμα ένα όνομα σε μια λίστα μελών ή ότι ανήκει σε μια διοικητική επιτροπή ή ακόμα ότι είναι εθελοντής με ενεργή δράση.

Άλλες μελέτες μπορούν να μας δώσουν κάποια στοιχεία ως προς το τι πραγματικά περιλαμβάνεται στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και δραστηριότητες στο πλαίσιο των ερευνών για το κοινωνικό κεφάλαιο. Υπάρχουν στοιχεία σύμφωνα με τα οποία οι γυναίκες και οι άνδρες «ειδικεύονται» συνήθως σε διαφορετικές κοινωνικές δραστηριότητες και δραστηριότητες κοινοτικής βάσης (βλ. Verba, Schlozman και Brady, 1995). Οι έρευνες για τον εθελοντισμό στη Βρετανία δείχνουν οι άνδρες και οι γυναίκες εστιάζουν τη δράση τους σε διαφορετικούς χώρους: ο αριθμός των ανδρών που ασχολείται με δραστηριότητες αθλητικού ή ψυχαγωγικού χαρακτήρα είναι υπερδιπλάσιος από αυτόν των γυναικών (29% έναντι 13%), ενώ οι γυναίκες είναι πιο ενεργές στα πεδία της υγείας, της εκπαίδευσης και των κοινωνικών υπηρεσιών. Ως προς τους συγκεκριμένους ρόλους, οι άνδρες είναι πιο πιθανό να κατέχουν θέσεις σε επιτροπές, ενώ οι γυναίκες επικρατούν σε υποστηρικτικές δραστηριότητες και δραστηριότητες που περιλαμβάνουν επισκέψεις για την παροχή υπηρεσιών (Gaskin και Smith, 1995: κεφ. 3). Συγκεκριμένα έμφυλα σχήματα δραστηριότητας είναι επίσης εμφανή σε σχέση με την άτυπη κοινωνικότητα. Οι μελέτες που αφορούν τον προϋπολογισμό του χρόνου δείχνουν ότι τόσο οι γυναίκες όσο και άνδρες αφιερώνουν περισσότερο χρόνο σε εξωοικιακές δραστηριότητες αναψυχής (το 1995 η αύξηση αυτή ήταν ημερησίως κατά 20 λεπτά μεγαλύτερη από τα επίπεδα του 1965). Ωστόσο, το 1995

οι άνδρες εξακολουθούσαν να έχουν 50 λεπτά περισσότερο ελεύθερο χρόνο ημερησίως από τις γυναίκες. Κατά μέσο όρο, οι γυναίκες αφιερώνουν τέσσερις φορές περισσότερο χρόνο από τους άνδρες στην οικιακή εργασία και τη φροντίδα των παιδιών (περίπου 5 ώρες την ημέρα), ενώ οι άνδρες τρεις φορές περισσότερο χρόνο από τις γυναίκες στις κοινωνικές επαφές (Gershuny και Fisher, αναφέρεται στο Grenier και Wright, 2001). Επίσης, διαφορές εντοπίζονται και ως προς την εστίαση της άτυπης κοινωνικότητας, με τις γυναίκες να περνούν τρεις φορές λιγότερο χρόνο από τους άνδρες σε αθλητικούς ομίλους και μόλις το μισό χρόνο από τους άνδρες σε κοινωνικές λέσχες. Ωστόσο, οι άνδρες αφιερώνουν τρεις φορές λιγότερο χρόνο απ' ό,τι οι γυναίκες σε επισκέψεις σε φίλους (βλ. Hall, 1999: Πίνακας 2, σ. 426). (Αυτές οι διαφορές εντοπίζονται σε πληθυσμούς που απαρτίζουν το εκάστοτε δείγμα και ασφαλώς δεν καταδεικνύουν ότι όλες οι γυναίκες δείχνουν την προτίμησή τους στην κοινωνική πρόνοια έναντι των αθλημάτων ή στις επισκέψεις σε φίλους έναντι της συμμετοχής σε λέσχες.)

Οι διαφορές στον τύπο των δραστηριοτήτων ανάμεσα στις γυναίκες και στους άνδρες (καθώς και στο χρόνο που αφιερώνουν σε αυτές) μπορεί να σχετίζονται κάλλιστα με το κατά πόσον και με ποιους τρόπους μπορεί το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών και των ανδρών να κινητοποιείται για πολιτικούς σκοπούς. Ωστόσο, η κατάσταση περιπλέκεται περαιτέρω από το γεγονός ότι μελέτες του κοινωνικού κεφαλαίου οι οποίες προέρχονται από το χώρο της πολιτικής επιστήμης εστιάζουν συνήθως σε ανδροκρατούμενες δραστηριότητες. Οι συγκεκριμένες μελέτες είναι «επιλεκτικές», καθώς αναφέρονται σε δραστηριότητες σχετικές με το κοινωνικό κεφάλαιο των ανδρών, ενώ συχνά παραλείπουν ολοκληρωτικά τα πεδία δραστηριοτήτων συναφών με το κοινωνικό κεφάλαιο όπου συγκεντρώνεται η δράση των γυναικών. Όπως παρατηρήσαμε σε προηγούμενο σημείο, το 73% των ιταλικών τοπικών ενώσεων τις οποίες μελέτησε ο Robert Putnam στη μελέτη του για το κοινωνικό κεφάλαιο ήταν αθλητικοί όμιλοι, ενώ μόλις το 1% των ενώσεων αυτών ασχολούνταν με την παροχή υπηρεσιών υγείας και κοινωνικών υπηρεσιών. Επίσης, σημειώσαμε ότι συνήθως δεν γίνεται αναφορά σε κοινωνικά δίκτυα σχετικά με την παροχή φροντίδας.

Διερευνώντας περαιτέρω το ζήτημα της φροντίδας των παιδιών,

γνωρίζουμε ότι δραστηριότητες που αναλαμβάνονται εκ περιτροπής μεταξύ γειτόνων και φίλων, όπως η μεταφορά των παιδιών στο (και από το) σχολείο, η φροντίδα των παιδιών καθώς και η φύλαξή τους κατά την απουσία των γονέων, εμπειριέχουν στο σύνολό τους σχέσεις ανταποδοτικότητας και αμοιβαιότητας. Τα δίκτυα φροντίδας των παιδιών προσιδιάζουν απόλυτα στους συνήθεις ορισμούς των δραστηριοτήτων οι οποίες διαμορφώνουν το κοινωνικό κεφάλαιο: «συχνή επαφή με άλλους ανθρώπους εκτός της σφαίρας της οικογένειας και της αγοράς [...] το είδος των διαπροσωπικών σχέσεων σχετικής ισότητας που συνδέεται με τη συμμετοχή σε κοινές προσπάθειες» (Hall, 1999: 418). Παρ' όλα αυτά, τα δίκτυα αυτού του είδους, καθώς αφορούν τα παιδιά και τις σχέσεις φροντίδας, θεωρούνται ότι βρίσκονται εντός της οικογενειακής σφαίρας –δηλαδή ανήκουν στον οικιακό χώρο και όχι στην ευρύτερη κοινωνία των πολιτών. Για να παραφράσω την Jean Cohen (1999: 238), θεωρούνται δίκτυα «εντός της» κοινωνίας των πολιτών και όχι «της» κοινωνίας των πολιτών. Αξιοσημείωτο είναι ότι την αντίληψη αυτή συμμερίζονται και πολλές γυναίκες. Έρευνες δείχνουν ότι γυναίκες με ενεργή δράση σε κοινοτικό επίπεδο συχνά δεν προσδιορίζουν τον εαυτό τους ως «ενεργό στο επίπεδο της κοινότητας», αφού αντιμετωπίζουν τις δραστηριότητές τους (όπως τη συμμετοχή τους σε λέσχες μετά τις ώρες του σχολείου ή σε ενώσεις ενοικιαστών) ως επεκτάσεις του οικιακού ρόλου παροχής φροντίδας (βλ., για παράδειγμα, Balsom, 2000 και Lowndes, 1997).

Η μεγάλη συμβολή του Putnam στο έργο του *Making Democracy Work* ήταν ότι επισήμανε τη σημασία της κοινοτικής δραστηριότητας η οποία δεν είναι εμφανώς (ή δεν είναι καθόλου) πολιτική για μια υγιή δημοκρατία. Κατέλυσε κάθε συμβατικό λόγο περί ιδιότητας του πολίτη, καταδεικνύοντας τη σημασία των αθλητικών ομίλων και των χορωδιών στη δημιουργία μιας «κοινότητας ενεργών πολιτών», σταμάτησε, ωστόσο, λίγο πριν από τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ δημόσιου-ιδιωτικού και δεν επιχείρησε να εισέλθει στην «επικράτεια των γυναικών» (Lowndes, 2000: 537). Στο πιο πρόσφατο έργο του σχετικά με τις ΗΠΑ, ο Putnam (2000), διευρύνοντας τη θεώρησή του περί κοινωνικού κεφαλαίου, συμπεριέλαβε και πιο «οικιακές» δραστηριότητες –όπως τις επισκέψεις σε φίλους και την κατ' οίκον ψυχαγωγία (βλ. κεφ.6), αλλά ακόμα και την εκ περιτροπής φροντίδα των παιδιών με-

ταξύ γειτόνων και φίλων (βλ. κεφ. 17). Ωστόσο, καθώς ο Putnam διεύρυνε το δίκτυο του κοινωνικού κεφαλαίου, επιδίωξε να συμπεριλάβει σε αυτό και πλήθος άλλων στοιχείων. Ενώ το έργο *Making Democracy Work* πραγματεύεται τη σύνδεση ανάμεσα στην ενεργή ενασχόληση των πολιτών με τα κοινά και την εύρυθμη δημοκρατική λειτουργία, το έργο *Bowling Alone* συνδέει το κοινωνικό κεφάλαιο με ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων. Επί παραδείγματι, στο ζήτημα της εκ περιτροπής φροντίδας των παιδιών μεταξύ γειτόνων και φίλων, ο Putnam επιδιώκει να αναδείξει τη σχέση ανάμεσα στα δίκτυα των παρόχων φροντίδας στα παιδιά, από τη μια, και την ευζωία και τις εκπαιδευτικές επιδόσεις των παιδιών, από την άλλη. Υποστηρίζει ότι ο καλύτερος προγνωστικός δείκτης για την αποφυγή συμπεριφορικών και συγκινησιακών προβλημάτων των παιδιών είναι «ο βαθμός ανάμειξης των ίδιων των παιδιών καθώς και των μητέρων τους σε ένα υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο» (Putnam, 2000: 299). Τα ευρήματα αυτά μπορεί να φαίνονται συναρπαστικά, δεν μας βοηθούν όμως να κατανοήσουμε τις πολιτικές επιπτώσεις που έχουν οι διαφορετικές σχέσεις των γυναικών και των ανδρών με το κοινωνικό κεφάλαιο. Καθώς αυξάνεται η «αναλυτική αδηφαγία» του, το κοινωνικό κεφάλαιο κινδυνεύει να χάσει τη δύναμή του ως προγνωστικού παράγοντα της πολιτικής συμπεριφοράς και των πολιτικών αποτελεσμάτων.

Στην ενότητα αυτή υποστηρίξαμε ότι οι γυναίκες και οι άνδρες έχουν συνήθως διαφορετικά προφίλ κοινωνικού κεφαλαίου, με το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών να εμπεδώνεται κυρίως σε δίκτυα άτυπων κοινωνικών σχέσεων γειτονίας. Το κοινωνικό φύλο, λοιπόν, είναι σημαντικό όχι μόνο γιατί μας βοηθά να ερμηνεύσουμε με ποιον τρόπο αυξάνονται ή μειώνονται τα επίπεδα του κοινωνικού κεφαλαίου σε έναν πληθυσμό συν τω χρόνω, αλλά και για να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο οι διαφορετικές όψεις του κοινωνικού κεφαλαίου κατανέμονται εντός των πληθυσμών. Οι ανησυχίες σε σχέση με τους «τύπους» του κοινωνικού κεφαλαίου δεν είναι ανούσιες, αλλά ούτε και επιδιώκουν να ιεραρχήσουν τις δραστηριότητες θεωρώντας ότι ορισμένες είναι «καλύτερες» από κάποιες άλλες. Είναι σημαντικές, γιατί προκαλούν δύσκολες ερωτήσεις: μπορούν όλοι οι τύποι κοινωνικού κεφαλαίου να «μετατραπούν» σε ενεργή ενασχόληση με την πολιτική,

και κάτω από ποιες συνθήκες; Από τη μέχρι τώρα ανάλυσή μας φαίνεται ότι οι γυναίκες έχουν πρόσβαση στην ίδια ποσότητα κοινωνικού κεφαλαίου με τους άνδρες, αλλά αυτό το κοινωνικό κεφάλαιο είναι διαφορετικού τύπου. Κατά αυτόν τον τρόπο, μήπως οι γυναίκες έχουν λιγότερες πιθανότητες να επενδύσουν πολιτικά το κοινωνικό κεφάλαιό τους; Το πιο σημαντικό ζήτημα δεν είναι ενδεχομένως το τι έχουν οι γυναίκες, αλλά το τι κάνουν με αυτό. Το επόμενο βήμα στην ανάλυσή μας είναι να δούμε τις διαφορές στον τρόπο με τον οποίο γυναίκες και άνδρες χρησιμοποιούν τα αποθέματα κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτουν.

Χρησιμοποιούν οι γυναίκες το κοινωνικό τους κεφάλαιο με τον ίδιο τρόπο με τους άνδρες;

Είναι δύσκολο να αποφύγουμε το συμπέρασμα ότι οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις στις οποίες κυριαρχούν οι γυναίκες παρουσιάζουν την τάση να παράγουν «πραγματικά χρήσιμο» κοινωνικό κεφάλαιο, ιδίως όταν αυτό συγκρίνεται με ορισμένα άλλα πεδία εφαρμογής που έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον των αναλυτών. Η εμπιστοσύνη και η αμοιβαιότητα μπορεί να συσχετίζονται με την προσέλευση σε παμπ (όπως και οι καυγάδες και τα μικροαδικήματα), εντούτοις στις δραστηριότητες αυτές υπάρχει ασφαλώς μια πολύ πιο ασθενής σύνδεση με το κοινωνικό κεφάλαιο απ' ό,τι στα τακτικά, περιοδικά και αμοιβαία καθήκοντα τα οποία χαρακτηρίζουν, για παράδειγμα, τα δίκτυα της παροχής φροντίδας στα παιδιά. Η πρόσφατη κοινωνιολογική έρευνα υποστηρίζει ότι οι γυναίκες συνδέονται πιο στενά απ' ό,τι οι άνδρες με τα δίκτυα της γειτονίας, ενώ οι μητέρες μικρών παιδιών επωφελούνται από ορισμένα ιδιαίτερα ισχυρά σχήματα κοινωνικής ανταλλαγής (βλ. Bell και Ribbins, 1994· Morris, 1995). Η έρευνα στα κοινωνικά δίκτυα των ανέργων δείχνει ότι οι γυναίκες τα πηγαίνουν καλύτερα από τους άνδρες ως προς την πρόσβαση στην κοινωνική στήριξη ή ακόμα και στην παροχή οικονομικής βοήθειας (Russell, 1999). Ανάμεσα στις εργαζόμενες γυναίκες, οι σχέσεις αλληλεξάρτησης στο πλαίσιο των τοπικών δικτύων αποτελούν έναν σημαντικό πόρο για τον «αποτελεσματικό συντονισμό της οικιακής, της εργασιακής και της οικογενεια-

κής ζωής» (Jarvis, 1999: 237). Όπως υποστηρίζει η Helen Russell (1999: 219), «τα ίδια τα θεμέλια των κοινωνικών δικτύων διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο [...] Η συνεχής δέσμευση των γυναικών στο επίπεδο της παροχής φροντίδας και της οικιακής εργασίας περιορίζει συνήθως το εύρος των κοινωνικών δραστηριοτήτων στις οποίες συμμετέχουν, παρέχοντάς τους όμως την ευκαιρία να οικοδομήσουν υποστηρικτικά κοινωνικά δίκτυα στην κοινότητά τους».

Τα υποστηρικτικά δίκτυα των γυναικών στη γειτονιά τους δεν αποτελούν ζήτημα του παρελθόντος – μια ρόδινη αχλή, κατάλοιπο των κοινοτικών μελετών της δεκαετίας του 1950 (βλ. Young και Wilmott, 1957). Η χρησιμότητα των δικτύων αυτών, ιδίως σε σχέση με τη φροντίδα των παιδιών, ενισχύεται αν λάβουμε υπόψη μας την ολοένα αυξανόμενη ένταξη των γυναικών στο εργατικό δυναμικό (αύξηση ιδιαίτερα αισθητή για τις γυναίκες με παιδιά κάτω των 5 ετών) καθώς και τα πολύ χαμηλά επίπεδα της δημόσιας και ιδιωτικής μέριμνας για τη φροντίδα των παιδιών στη Βρετανία (το 1998 περισσότερες από τις μισές εργαζόμενες βασιζόνταν στις άτυπες κοινωνικές τους σχέσεις για τη φροντίδα των παιδιών) (Cabinet Office, 1998). Επίσης, νέα πορίσματα ερευνών συνδέουν τα κοινωνικά δίκτυα των γυναικών με την κατάσταση της υγείας τους. Αναλύοντας δεδομένα της GHS του 2000-2001, η Ginn και η Arber (2002) επισήμαναν –συγκριτικά– ότι η δραστηριοποίηση σε δίκτυα δεν είχε σημαντικές επιπτώσεις στην υγεία των ανδρών. Αντίθετα, διαπίστωσαν ότι «η συχνότητα των τηλεφωνικών επαφών και η δυνατότητα να έχουν στη γειτονιά τους έναν σχετικά μεγάλο αριθμό φίλων» είχε θετικές επιπτώσεις στην υγεία των γυναικών. Εκτός αυτού, στις γυναίκες παρατηρήθηκε μεγαλύτερη θετική συσχέτιση απ' ό,τι στους άνδρες ανάμεσα στην εμπιστοσύνη απέναντι στους γείτονες και την υγεία, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίζει «τη μεγαλύτερη εμπέδωση των γυναικών στο πλαίσιο της γειτονιάς» (στο ίδιο).

Η υγεία των γυναικών, λοιπόν, συνδέεται πιο στενά με τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν με φίλους και γείτονες, σε σχέση με αυτή των ανδρών. Φαίνεται ότι οι γυναίκες επενδύουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο περισσότερο στο «να τα βγάλουν πέρα» παρά στο «να επιτύχουν» (για να υιοθετήσουμε τη διάκριση του Briggs, όπως παρατίθεται στο Putnam, 2000: 23). Καθώς οι γυναίκες αντλούν μέρος από

το δύσκολο αποκτημένο κοινωνικό τους κεφάλαιο για να το χρησιμοποιήσουν ως πόρο στην καθημερινή διαχείριση της προσωπικής αλλά και της οικογενειακής ζωής τους, το εναπομείναν κοινωνικό κεφάλαιο είναι ενδεχομένως πολύ λίγο ώστε να επενδυθεί στην πολιτική. Το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών εμφανίζει περισσότερες πιθανότητες από το ανδρικό να παραμείνει εντός της κοινοτικής σφαίρας παρά να εισρεύσει στον πολιτικό χώρο.

Παράλληλα, υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τη σχέση ανάμεσα στην κοινοτική δραστηριότητα των γυναικών και την ενασχόλησή τους με την πολιτική. Στη Βρετανία, το κλασικό παράδειγμα των συζύγων των απεργών ανθρακωρύχων στα μέσα της δεκαετίας του 1980 δείχνει ότι οι γυναίκες πολιτικοποιήθηκαν μέσω της ανάμειξής τους σε κοινοτικά ζητήματα (Loach, 1985). Παρόμοιες διαδικασίες διαπιστώθηκαν σε τομείς όπως η στέγαση, η υγεία, η φροντίδα των παιδιών, η πρόληψη της εγκληματικότητας και η ανάπτυξη της γειτονιάς (βλ. Dominelli, 1990· Lister, 1997· Williams, 1993). Η χρησιμότητα των μελετών αυτών έγκειται στο ότι φωτίζουν τους δεσμούς ανάμεσα στα –αποκαλούμενα από τον Putnam (1993)– «εσωτερικά» και «εξωτερικά» ωφέληματα της συλλογικής δραστηριότητας: εσωτερικά είναι τα οφέλη τα οποία προκύπτουν για τα άτομα όσον αφορά την προσωπική εξέλιξή τους και την πολιτική ικανότητά τους, ενώ εξωτερικά όσα προκύπτουν για την ευρύτερη κοινότητα από την άποψη των συλλογικών υπηρεσιών ή εκστρατειών. Οι έρευνες για την ανάμειξη των γυναικών σε κοινοτικό επίπεδο καταδεικνύουν τη σημασία των προϋπαρχουσών σχέσεων εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας μεταξύ φίλων και γειτόνων. Οι κοινές ανησυχίες κινητοποιούν την αυτοβοήθεια και τη διεξαγωγή εκστρατειών, και έτσι στη συνέχεια, καθώς αυξάνεται η πολιτική ικανότητα των δραστηριοποιούμενων γυναικών, λειτουργεί καταλυτικά για τη διαμόρφωση μιας πιο επίσημης πολιτικής δράσης. Ως παραδείγματα αναφέρουμε τη μελέτη της Martha Acklesberg (1983) για την «πολιτική των φίλων και των οικογενειών» στο πλαίσιο του οργανωμένου γυναικείου κινήματος καθώς και την πιο πρόσφατη μελέτη της Marian Barnes (1997) για το ρόλο της φιλίας ανάμεσα σε γυναίκες σε οργανώσεις ατόμων με ειδικές ανάγκες ή χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας.

Από μια άποψη, λοιπόν, οι μελέτες της πολιτικής δραστηριότητας

των γυναικών φαίνεται να προσφέρουν έμπρακτα παραδείγματα της λειτουργίας αυτού που ο Putnam αποκαλεί μαγεία του κοινωνικού κεφαλαίου (επαναφέροντάς μας στην «πιθανή συνάφεια» την οποία αναλύσαμε στην αρχή του παρόντος άρθρου). Ωστόσο, γνωρίζουμε επίσης ότι οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στην επίσημη πολιτική σκηνή καθώς και ότι ενδιαφέρονται και ενημερώνονται λιγότερο από τους άνδρες για την πολιτική. Φαίνεται ότι το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να ωθεί τις γυναίκες στην πολιτική, αλλά μπορεί επίσης να αποτελεί και ανασταλτικό παράγοντα. Γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες είναι περισσότερο ενεργές από τους άνδρες στις «χαμηλότερες» ή περισσότερο άτυπες βαθμίδες της πολιτικής. Όσο πιο επίσημη γίνεται η πολιτική διαδικασία, τόσο λιγότερο πιθανή είναι η ενεργή συμμετοχή των γυναικών. Φαίνεται ότι οι γυναίκες συνήθως υπερβαίνουν τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη δραστηριότητα σε κοινοτικό επίπεδο και την πολιτική δράση όταν επιδιώκουν συγκεκριμένα ζητήματα ή σκοπούς. Ωστόσο, όταν το κατορθώσουν αυτό, έχουν λιγότερες πιθανότητες από τους άνδρες να ανέλθουν στην πολιτική ιεραρχία ή να μετακινηθούν σε πιο επίσημους πολιτικούς στίβους. Θα ασχοληθούμε με τρία παραδείγματα των διαδικασιών αυτών στην τοπική πολιτική σκηνή: σχετίζονται με την οικιστική ανάπτυξη και την ανάπτυξη του αστικού χώρου, την εκπαίδευση και τους αιρετούς εκπροσώπους στην τοπική αυτοδιοίκηση.

Οι μελέτες για τη συμμετοχή των γυναικών σε ενώσεις ενοικιαστών, αν και επιβεβαιώνουν ότι ο αριθμός των γυναικών που συστήνουν ή γίνονται μέλη σε ενώσεις ενοικιαστών είναι συντριπτικά μεγαλύτερος απ' ό,τι των ανδρών, ωστόσο, καταγράφουν διαφορετικά κίνητρα ως προς την ανάμειξη των ανδρών και των γυναικών. Σύμφωνα με έρευνες, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να συμμετάσχουν ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων εκστρατειών (όπως η επιτάχυνση επισκευαστικών εργασιών ή η βελτίωση των χώρων αναψυχής για τα παιδιά), ενώ οι άνδρες ωθούνται από πιο αφηρημένους λόγους, όπως «για να έχουν κι αυτοί συμβολή» ή «για να επιτελέσουν το ρόλο τους» (Balsom, 2000). Οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να βλέπουν τη συμμετοχή τους στις ενώσεις αυτές ως μέσο για την επίτευξη κάποιου σκοπού, ενώ για τους άνδρες η συμμετοχή αποτελεί συνήθως τον καθαυτό σκοπό. Έχει διαπιστωθεί (Hood και Woods, 1994) η τάση των γυ-

ναικών να συμμετέχουν στη σύσταση ενώσεων ενοικιαστών, στις οποίες όμως έμεναν στην άκρη για να αναδειχθούν άνδρες ηγέτες. Η μελέτη της Balsom διαπίστωσε ότι στο συγκεκριμένο δείγμα ενοικιαστών/στριών οι άνδρες έδειχναν την προτίμησή τους σε πιο επίσημες μεθόδους οργάνωσης από τις γυναίκες. Οι άνδρες ακτιβιστές εμφάνιζαν μεγαλύτερες πιθανότητες από τις γυναίκες να αναλάβουν συγκεκριμένους ρόλους ως μέλη της διοικούσας επιτροπής των σχολείων ή ως σύμβουλοι στις διάφορες βαθμίδες της τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ η «ενδυνάμωση» των γυναικών ήταν πιο πιθανό να λάβει τη μορφή της ανάπτυξης προσωπικών ικανοτήτων. Αντί να χρησιμοποιούν τις ικανότητες και την εμπειρία τους για να «προχωρήσουν» στην πολιτική σκηνή (αναλαμβάνοντας περισσότερο επίσημους και σημαίνοντες ρόλους), οι γυναίκες εμφανίζουν την τάση να χρησιμοποιούν τη μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και ανεξαρτησία τους καθώς και τις αυξημένες επαφές τους για να επιδιώξουν εκπαιδευτικές και εργασιακές ευκαιρίες (ή απλώς και μόνο για να αισθανθούν καλύτερα με τον εαυτό τους) (Balsom, 2000· Lowndes, 1997). Η Rose Gilroy (1996: 253) εντόπισε δύο έμφυλους δρόμους προς την κατεύθυνση της «ενδυνάμωσης» στο ευρύτερο πλαίσιο της ανάπτυξης του αστικού χώρου: «ενώ πολλοί άνδρες ακολουθούν το δρόμο ο οποίος οδηγεί σε δουλειές, πολλές γυναίκες (και ορισμένοι άνδρες) παίρνουν τον άλλο, τον πιο εξατομικευμένο δρόμο [...] προς την αυτοεκτίμηση».

Το διαφορετικό «ύφος εξουσίας» που χαρακτηρίζει την κοινοτική δραστηριότητα των γυναικών και των ανδρών (Gilroy, 1996) μπορεί μέχρι ενός σημείου να εξηγήσει το λόγο για τον οποίο η ανάμειξη των γυναικών ελαττώνεται όταν η δραστηριότητα γίνεται περισσότερο τυποποιημένη και έκδηλα πολιτική. Η μελέτη του Mike Geddes (1997) σχετικά με τις κοινοπραξίες που ανέλαβαν την ανάπτυξη του αστικού περιβάλλοντος διαπίστωσε ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι γυναίκες δεν κατείχαν παρά τρεις ή τέσσερις έδρες στα αρμόδια όργανα (συνήθως, δε, βρίσκονταν στις θέσεις αυτές ως κοινοτικοί εκπρόσωποι). Μια μελέτη του London Regeneration Network επιβεβαίωσε ότι το 1997 μόλις το 35% των μελών του διοικητικού συμβουλίου του κοινοπρακτικού σχήματος ήταν γυναίκες (το ποσοστό αυτό είναι, βέβαια, όπως θα δούμε, υψηλότερο από το αντίστοιχο για τις γυναίκες στα διάφορα συμβούλια τοπικής αυτοδιοίκησης) (βλ. Brownhill και

Darke, 1998: 15). Εκτός αυτού, η έρευνα έδειξε ότι οι γυναίκες εκπρόσωποι δυσκολεύονται συχνά να έχουν ουσιαστικό ρόλο στις συζητήσεις των συμβουλίων και στη λήψη αποφάσεων, τόσο λόγω της έλλειψης αυτοπεποίθησης όσο και λόγω της έλλειψης εξοικείωσης με τις επίσημες διαδικασίες. Επιπροσθέτως, οι γυναίκες συχνά αποκλείονται από τα «παρασκηνιακά» δίκτυα στα οποία κυριαρχούν οι άνδρες, τόσο ως σύμβουλοι όσο και ως εκπρόσωποι επιχειρήσεων (Lowndes κ.ά., 1997· Skelcher κ.ά., 1996). Ο Geddes (1997: 110) καταλήγει ότι, «ενώ αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο ότι οι γυναίκες έχουν πρωτεύοντα ρόλο στη διατήρηση κάποιας έννοιας κοινότητας στις υποβαθμισμένες γειτονιές, εντούτοις η εμπειρία τους συχνά δεν καθίσταται διαθέσιμη στον πυρήνα των διαδικασιών των συμπράξεων». Στην προσωπική μου έρευνα, μια γυναίκα ακτιβίστρια συνόψισε την όλη κατάσταση ως εξής: «τα δίκτυα των γυναικών είναι οργανικά [...] συχνά αφανή [...] και, όταν αναγνωρίζεται η ταυτότητά τους, θεωρούνται απειλητικά ή άνευ σημασίας (Skelcher κ.ά., 1996: 32).

Στο πεδίο της εκπαίδευσης, οι γυναίκες είναι συνήθως πιο ενεργές από τους άνδρες ως προς την προσέλευση στις συνελεύσεις των παραδοσιακών συλλόγων γονέων και διδασκόντων και στις ανεπίσημες συζητήσεις των γονέων (για ζητήματα σχετικά με το πρόγραμμα σπουδών ή άλλα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής). Η έρευνα της Jane Martin διαπίστωσε ότι οι άνδρες άρχισαν να συμμετέχουν περισσότερο στην εκπαίδευση των παιδιών τους, καταλαμβάνοντας όμως την «ανδρική δημόσια σφαίρα» της σχολικής ζωής, ενώ ο «γυναικείος προσανατολισμός» της διασύνδεσης σπιτιού-σχολείου παρέμεινε αμετάβλητος (Martin, 1999: 60). Η έρευνα σε 15 σχολεία υποβαθμισμένων περιοχών έδειξε ότι, στους τομείς όπου υπήρχε συμμετοχή των ανδρών, αυτοί ήταν πιο πιθανό απ' ό,τι οι γυναίκες να αναλάβουν τυπικούς ρόλους ως μέλη της διοικούσας επιτροπής των σχολείων και των επιτροπών των συλλόγων γονέων και διδασκόντων, ενώ οι γυναίκες κυριαρχούσαν στις παραδοσιακές μορφές γονεϊκών δραστηριοτήτων (προσέλευση στις συσκέψεις των γονέων, παρακολούθηση των θεατρικών έργων ή των συναυλιών των μαθητών) (στο ίδιο, 56). Υπάρχουν επίσης στοιχεία σύμφωνα με τα οποία οι άνδρες είναι πιο πιθανό να εμπλακούν στα σχολεία των παιδιών τους στο γυμνάσιο απ' ό,τι στο δημοτικό, «καθώς αυξάνονται τα διακυβεύματα»

(Vincent και Martin, 2000: 461). Σε όλη τη χώρα, οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται στο 54% των μελών των διοικουσών επιτροπών των σχολείων, αλλά καταλαμβάνουν μόνο το 36% των εδρών στα διοικητικά όργανα και μόλις το 25% των εδρών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Scanlon κ.ά., 1999: 9).

Στοιχεία δείχνουν ότι μπορεί να υπάρχουν σημαντικές διακρίσεις ταξικής βάσης όσον αφορά την ανάμειξη των γυναικών στις ομάδες γονέων με έδρα το σχολείο. Η Carol Vincent και η Jane Martin (2000: 471) διαπίστωσαν ότι οι πιο μορφωμένες γυναίκες, οι οποίες ασκούσαν επιστημονικά επαγγέλματα, προσέρχονταν στις συνελεύσεις βάσει της «στρατηγικής» που «τους επέτρεπε να επιδείξουν δημόσια τη στήριξή τους στο σχολείο και το ενδιαφέρον τους για την εκπαίδευση των παιδιών τους [...] χωρίς να αφήνουν περιθώρια να τους ανατεθεί κάποιος βοηθητικός ρόλος ή να τους ανατεθούν οικιακά καθήκοντα, όπως το πλύσιμο ζωγραφισμένων μπουκαλιών ή η προετοιμασία του φαγητού». Οι λιγότερο μορφωμένες, μερικώς απασχολούμενες γυναίκες ήταν πιο πιθανό να συμμετέχουν αναλαμβάνοντας τους «υποστηρικτικούς» αυτούς ρόλους ή τη συλλογή χρημάτων. Ωστόσο, και οι δύο ομάδες γυναικών χαρακτήρισαν τις αντίστοιχες δραστηριότητές τους ως μέρος αυτού που πρέπει να κάνουν για να είναι «καλές μητέρες» (Vincent και Martin, 2000: 476). Όπως αναλύσαμε προηγουμένως, οι υποχρεώσεις τους ως προς την παροχή φροντίδας μπορεί να κινητοποιούν τις γυναίκες να αναλάβουν ενεργό δράση στο επίπεδο της κοινότητας, εντούτοις οι δυνητικές συνδέσεις με την ευρύτερη πολιτική συμμετοχή ενδέχεται να μην αναγνωρίζονται και να μην ενεργοποιούνται.

Ανεβαίνοντας σε ψηλότερες βαθμίδες της «τυπικότητας», ανακαλύπτουμε και άλλα στοιχεία τα οποία τεκμηριώνουν τη θέση μας ότι το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να ωθεί τις γυναίκες στην πολιτική, μπορεί όμως και να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα. Σύμφωνα με τα ευρήματα της εθνικής απογραφής του 2001 αναφορικά με τους/τις εκπροσώπους στα συμβούλια των διάφορων βαθμίδων τοπικής αυτοδιοίκησης (στην Αγγλία και την Ουαλία), το 72% των συμβούλων ήταν άνδρες και το 28% γυναίκες. Επίσης, δεν είχε αυξηθεί η αναλογία των γυναικών συμβούλων σε σχέση με την προηγούμενη έρευνα του 1997 (IDEA 2001). Μεταξύ των νεοεκλεγέντων εκπροσώπων, οι

άνδρες και οι γυναίκες είχαν ανάλογα επίπεδα «εξωτερικής» ανάμειξης σε κοινοτικό επίπεδο, τόσο σε τυπικούς ρόλους, όπως, για παράδειγμα, ως μέλη της διοικούσας σχολικής επιτροπής, όσο και στην ευρύτερη εθελοντική δραστηριότητα (IDEA 2000a). Ωστόσο, από την έρευνα του 2000 σε σχέση με τους λόγους εθελουσίας εξόδου από την εργασία διαπιστώθηκε ότι, ανάμεσα σε όσους εγκατέλειπαν την εργασία, οι γυναίκες ήταν πιο πιθανό από τους άνδρες να έχουν αρμοδιότητες στο πλαίσιο της κοινότητας (IDEA 2000b).

Όπως προαναφέραμε, η GHS έδειξε ότι η παρουσία εξαρτημένων τέκνων σε ένα νοικοκυριό αποτελεί καλό προγνωστικό παράγοντα για την ύπαρξη υψηλών επιπέδων κοινωνικού κεφαλαίου (ιδίως από την άποψη της δικτύωσης σε επίπεδο γειτονιάς και της ενασχόλησης με τα κοινά). Παρ' όλα αυτά, η απογραφή του 2001 διαπίστωσε ότι το ποσοστό των συμβούλων με αρμοδιότητες στον τομέα της μέριμνας ανερχόταν μόλις στο 28% – από 34% το 1997 (IDEA 2001). Η παροχή φροντίδας φαίνεται να είναι ασύμβατη με την επιθυμία των γυναικών να θέσουν υποψηφιότητα για τις θέσεις των συμβούλων. Ανάμεσα στους νεοεκλεγέντες συμβούλους, 40% των ανδρών και 32% των γυναικών είχαν εξαρτημένα άτομα (IDEA 2001a). Η GHS διαπίστωσε επίσης ότι η ένταξη των γυναικών σε οργανώσεις αυξανόταν στην τρίτη δεκαετία της ζωής τους, περίοδο κατά την οποία ήταν πιο πιθανό να έχουν αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών τους. Εξετάζοντας το ηλικιακό προφίλ των συμβούλων, διαπιστώνουμε ότι η υψηλότερη αναλογία ανδρών συμβούλων ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία 25-44, ενώ η αντίστοιχη κατηγορία για τις γυναίκες είναι 45-59 (όταν οι ευθύνες της φροντίδας των παιδιών είναι πιθανώς λιγότερες) (IDEA 2001). Τα ευρήματα αυτά δείχνουν και εδώ ότι η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την πολιτική δέσμευση διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο.

Ξέρουμε λοιπόν ότι οι γυναίκες όχι μόνο είναι λιγότερο πιθανό σε σχέση με τους άνδρες να εκλεγούν σύμβουλοι, αλλά, και όταν εκλεγούν, είναι πιθανότερο να είναι μεγαλύτερες από τους άνδρες και αποδεδειγμένες από τις ευθύνες της φροντίδας των παιδιών τους. Μια πρόσφατη έρευνα για τους λόγους εθελουσίας εξόδου από την εργασία έδειξε ότι οι γυναίκες σύμβουλοι είναι πιο πιθανό να αποσύρονται οικειοθελώς (αντί να καταψηφίζονται) και είναι πιο πιθανό να

αναφέρουν ως λόγους για την αποχώρηση από τη θέση τους τις οικογενειακές ευθύνες και τους χρονικούς περιορισμούς (οι άνδρες είναι πιο πιθανό να αναφέρονται σε λόγους σχετικούς με την επιχείρηση ή την εργασία τους) (IDEA 1999). Οι γυναίκες σύμβουλοι είναι επίσης πιο πιθανό από τους άνδρες να παραιτούνται ύστερα από τέσσερα ή λιγότερα έτη (IDEA 2000b). Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η ανάμειξη στα κοινοτικά ζητήματα είναι λιγότερο συμβατή για τις γυναίκες με τη θέση του συμβούλου απ' ό,τι για τους άνδρες. Στον επίσημο στίβο των τοπικών δημοκρατικών διαδικασιών, το κοινωνικό κεφάλαιο φαίνεται να είναι λιγότερο καλός προγνωστικός δείκτης της πολιτικής ανάμειξης για τις γυναίκες απ' ό,τι για τους άνδρες. Γνωρίζουμε ότι οι άνδρες και οι γυναίκες διαθέτουν παρόμοια επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου, αλλά φαίνεται ότι οι γυναίκες δεν «ξοδεύουν» το κοινωνικό κεφάλαιό τους στον επίσημο πολιτικό στίβο.

Μια εξήγηση γι' αυτό είναι ότι το «προφίλ κοινωνικού κεφαλαίου» των γυναικών είναι περισσότερο κατάλληλο για να «τα βγάζουν πέρα» παρά για να «πετυχαίνουν» – δηλαδή για να ενεργοποιεί την άτυπη δραστηριότητα στην άμεση κοινότητα καθώς και για να αποτελεί πόρο για την προσωπική και την οικογενειακή ευημερία τους. Μια δεύτερη εξήγηση είναι ότι, ουσιαστικά, οι άνδρες «ξοδεύουν» το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών στον πολιτικό στίβο. Αυτό δεν ισχύει μόνο για το χώρο της πολιτικής αλλά και για τον επιχειρηματικό και τον καλλιτεχνικό χώρο: σύμφωνα με το cliché, «πίσω από κάθε μεγάλο άνδρα βρίσκεται μια μεγάλη γυναίκα». Τα δίκτυα των γυναικών τα οποία βασίζονται στη φροντίδα και στις σχέσεις γειτονιάς μπορούν, ταυτόχρονα, να συνιστούν βάρος για τις γυναίκες πολιτικούς και πόρο για τους άνδρες πολιτικούς. Η έμφυλη φύση του κοινωνικού κεφαλαίου επιφυλάσσει μια ατυχή συγκυρία: ενώ βοηθά τους άνδρες, εμποδίζει τις γυναίκες. Το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών παρέχει σε πολλούς άνδρες πολιτικούς πρακτική στήριξη (απελευθερώνοντάς τους από οικογενειακές υποχρεώσεις ή υποχρεώσεις σε επίπεδο γειτονιάς) αλλά και πολιτική στήριξη, από την άποψη της ενημέρωσης, της γνώσης και των κοινωνικών επαφών στην κοινότητα. Αυτό έχει αδιαμφισβήτητη ιδιαίτερη σημασία όσον αφορά την πολιτική σε τοπικό επίπεδο. Σύμφωνα με την προσωπική μου εμπειρία, οι άνδρες πρόεδροι των συλλόγων γονέων χρησιμοποιούν παραγωγικά την

άτυπη σχολική γνώση των συντρόφων τους όταν συζητούν και λαμβάνουν αποφάσεις σε συσκέψεις. Παράλληλα, αυτές παρέχουν πρακτική στήριξη στους άνδρες τους, αναλαμβάνοντας τη φύλαξη των παιδιών στο σπίτι –ή χρησιμοποιώντας τα κοινωνικά δίκτυά τους για να παράσχουν αυτή τη φροντίδα!

Η Fiona Mackay (1998) χρησιμοποίησε την έννοια της Joan Tronto «προνομιούχος ανευθυνότητα» για να αναδείξει τα πλεονεκτήματα που απολαμβάνουν οι άνδρες σύμβουλοι οι οποίοι έχουν μεταθέσει σε άλλους τα δικά τους καθήκοντα ως προς τη φροντίδα των παιδιών. Διαπίστωσε ότι οι γυναίκες σύμβουλοι, αντίθετα, αγωνίζονται να συνδυάσουν τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις με την παρουσία τους σε ολόήμερες συνεδριάσεις που συχνά διαρκούν μέχρι αργά το βράδυ. Η Mackay (1998: 262) επισημαίνει ειρωνικά ότι «κάθε πολιτικός χρειάζεται μια σύζυγο». Οι θέσεις αυτές δεν είναι καθαυτές καινούριες. Αυτό που είναι σημαντικό για τους σκοπούς της μελέτης μας είναι ότι φωτίζουν την έμφυλη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την ενασχόληση με την πολιτική. Η σχέση αυτή δεν είναι μόνο *διαφορετική* ανάλογα με το φύλο, αλλά είναι και *άνιση*. Οι γυναίκες όχι μόνο ξοδεύουν το κοινωνικό κεφάλαιό τους σε διαφορετικούς χώρους από τους άνδρες, αλλά –για να το θέσουμε πιο ωμά– μπορεί να αποκτήσουν κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο στη συνέχεια ξοδεύεται από τους άνδρες. Πολλοί άνδρες, τόσο στην πολιτική όσο και σε άλλους τομείς, απολαμβάνουν τα οφέλη του «έμφυλου κοινωνικού κεφαλαίου» (Fine, 2001: 123). Όπως αναφέρει η Catherine Campbell (2000: 196), «η αντίληψη που έχουμε για το ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στη διαιώνιση άνισων σχέσεων εξουσίας εξακολουθεί να βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο».

Ως προς τις γυναίκες συμβούλους σε τοπικό επίπεδο, υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι εργάζονται πιο σκληρά αλλά έχουν λιγότερες αρμοδιότητες από τους άνδρες ομολόγους τους. Η απογραφή του 2001 έδειξε ότι οι γυναίκες, παρ' ότι αποτελούσαν μια μικρή μειοψηφία σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των συμβούλων, εντούτοις είχαν πιθανότητες συμμετοχής σε έξι έως δέκα επιτροπές, ενώ οι άνδρες σε τρεις ή και λιγότερες. Ταυτόχρονα, οι άνδρες σύμβουλοι εμφανίζαν περισσότερες πιθανότητες από τις γυναίκες να κατέχουν θέσεις με εκτελεστικές αρμοδιότητες ή να κατέχουν έδρες σε επιτροπές

(IDEA 2001). (Η διαφορά ως προς την εκπροσώπηση στις επιτροπές δεν μπορεί να οφείλεται στη μεγαλύτερη θητεία ή πείρα των ανδρών συμβούλων, καθότι το ίδιο σχήμα παρατηρείται και για τους νεοεκλεγέντες και τις νεοεκλεγείσες συμβούλους [IDEA 2000a].) Πριν από τις πρόσφατες μεταρρυθμίσεις στη δομή της πολιτικής διοίκησης (ο έμφυλος αντίκτυπος των οποίων δεν έχει ακόμη καταστεί σαφής), οι γυναίκες συνήθως υποεκπροσωπούσαν στις οικονομικές επιτροπές και στις επιτροπές «της πολιτικής και των πόρων» (Yule, 2000: 36· IDEA, 1999). Όπως έχει υποστηρίξει η Jean Yule (2000: 33), παρατηρείται η «τάση ο αριθμός των γυναικών και η δυνατότητα άσκησης επιρροής τους να μειώνονται αντιστρόφως ανάλογα στις θέσεις με τη μεγαλύτερη εξουσία».

Πολλές γυναίκες, ασφαλώς, διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στην επίσημη πολιτική. Για πολλές επιτυχημένες γυναίκες πολιτικούς, οι επαγγελματικές ή κομματικές επαφές έχουν πολύ μεγαλύτερη σημασία για τη σταδιοδρομία τους απ' ό,τι τα κοινοτικά δίκτυα (αντικατοπρίζοντας την εμπειρία των περισσότερων ανδρών). Ωστόσο, αναδύεται το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο τα δίκτυα φροντίδας στην κοινότητα μπορούν να καταλήξουν να είναι πόρος, και όχι απλώς βάρος για τις γυναίκες πολιτικούς. Φεμινίστριες θεωρητικοί, όπως η Carol Gilligan (1982) και η Joan Tronto (1993), έχουν διερευνήσει τον διαφορετικό χαρακτήρα της ηθικής συλλογιστικής των γυναικών, ειςάγοντας την έννοια «ηθική της μέριμνας». Το επιχείρημά τους είναι ότι, ενώ οι άνδρες συνδέονται πιο στενά με μια «ηθική της δικαιοσύνης» (εστιάζοντας την προσοχή τους σε αφηρημένα δικαιώματα και επίσημους κανόνες), οι γυναίκες συνδέονται με μια «ηθική της μέριμνας», με προτεραιότητα στις υποχρεώσεις και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η ηθική της μέριμνας δεν είναι ανάγκη να εκτοπίσει τις γυναίκες στην οικιακή σφαίρα, αλλά μπορεί επίσης «να χρησιμοποιηθεί για να αμφισβητήσει και να μετασχηματίσει τις αξίες και τις πρακτικές εντός του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου» (Mackay, 1998: 261). Η Mackay (στο ίδιο, 265) παραθέτει τις απόψεις των γυναικών συμβούλων της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίες υποστηρίζουν ότι έγιναν *καλές πολιτικοί* ακριβώς γιατί είχαν «και άλλη ζωή εκτός του συμβουλίου» (αντίθετα από πολλούς άνδρες) και μπορούσαν να συνεισφέρουν με αξίες, δεξιότητες και επαφές που είχαν αποκτήσει «στην

πρώτη γραμμή της ζωής και της κοινότητας». Ακόμα και αν αποφευχθεί η δυνητικά ουσιοκρατική διχοτομία δικαιοσύνης-μέριμνας, αδιαμφισβήτητα παρέχονται στις γυναίκες αστείρευτες δυνατότητες για να μετατρέψουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο σε μια διαφορετική μορφή πολιτικής στο επίπεδο της τοπικής πολιτικής –βασισμένη στην εμπιστοσύνη και στα κοινωνικά δίκτυα και ικανή να «αποδίδει δικαιοσύνη παρέχοντας μέριμνα» (Sevenhuijsen, 1998: 148).

Όπως έχω υποστηρίξει σε μια άλλη μελέτη, η διαμόρφωση και η κινητοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου γίνονται καλύτερα κατανοητές στο πλαίσιο μιας *αμφίδρομης* σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και την κυβέρνηση (Lowndes και Wilson, 2001: 631). Θέτοντας υπό αμφισβήτηση την «από κάτω προς τα πάνω» προσέγγιση του Putnam, ο Ken Newton (1999: 17) έχει υποστηρίξει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο «μπορεί επίσης να επηρεάζεται έντονα από την πολιτική των κυβερνήσεων και από τη δομή της ίδιας της κυβέρνησης –«από πάνω προς τα κάτω» διαδικασία. Η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό φύλο, το κοινωνικό κεφάλαιο και την ενασχόληση με την πολιτική επηρεάζεται βαθιά από τις ασκούμενες πολιτικές και τις δομές του κράτους. Στη συγκριτική ανάλυση 14 χωρών, η Michele Claibourne και η Virginia Sapiro (2001: 3) επισημαίνουν τη σημασία των θεσμικών διαφορών «στην έμφυλη βάση της ιδιότητας του πολίτη». Ενώ είναι δύσκολο να αλλάξουμε τις εδραιωμένες κοινωνικές και οικονομικές δομές οι οποίες διαμορφώνουν τη ζωή των γυναικών, υπάρχει περιθώριο να επανασχεδιάσουμε τους πολιτικούς θεσμούς, ώστε να διευκολύνουν (παρά να αποθαρρύνουν) τη μετατροπή του κοινωνικού κεφαλαίου των γυναικών σε ενασχόληση με την πολιτική. Όντως, η σχετική «επιτυχία» των γυναικών στο πεδίο της τοπικής αυτοδιοίκησης συγκριτικά με άλλα πεδία της τυπικής πολιτικής οφείλεται, τουλάχιστον εν μέρει, στη σχετικά μεγαλύτερη προσβασιμότητα στο πεδίο αυτό (Briggs, 2000· Mackay, 1998). Παρά τη μαζική αύξηση του αριθμού των γυναικών μετά τη θριαμβευτική νίκη του κόμματος των Εργατικών το 1997, οι γυναίκες εξακολουθούν να αποτελούν μόλις το 18% των αντιπροσώπων στο εθνικό κοινοβούλιο (ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες σε συμβούλια της τοπικής αυτοδιοίκησης ανέρχεται σε 28%) (Norris, 2002).

Η αύξηση στην εκπροσώπηση των γυναικών πέραν της τοπικής αυτοδιοίκησης –στο βρετανικό κοινοβούλιο, και, ακόμα πιο εντυπω-

σιακά, στα ενισχυμένα τοπικά κοινοβούλια της Σκωτίας και της Ουαλίας– παρέχει περαιτέρω αποδεικτικά στοιχεία για τον δυνητικό ρόλο του θεσμικού σχεδιασμού. Όπως υποστηρίζει η Pirra Norris (2002: 55–56), οι αλλαγές αυτές οφείλονται κυρίως στην πολιτική θετικών μέτρων του Εργατικού Κόμματος ως προς την επιλογή των υποψηφίων κοινοβουλευτικών εκπροσώπων του καθώς και σε μια διαδικασία συνταγματικής αναθεώρησης, η οποία έχει «μεταβάλει τη δομή των ευκαιριών για τις γυναίκες [...] δίχως το εμπόδιο των καθιερωμένων υποχρεώσεων». Η τοποθέτηση γυναικών σε δημόσιους φορείς έχει επίσης αποδειχθεί ένας θεσμικός μηχανισμός για την αύξηση της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών (βλ. Skelcher, 1998· Sperling, 1998). Σαφέστατα, πολλά μπορούν να γίνουν ακόμα, σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής, έτσι ώστε να υπάρξει μεγαλύτερη θεσμική συμβολή στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών: από «μικρές» διαδικαστικές λεπτομέρειες, όπως, για παράδειγμα, ο χρόνος και οι διαδικασίες διεξαγωγής των συνεδριάσεων, έως και «μεγάλα» ζητήματα, όπως η επιλογή εκπροσώπων και ηγετών. Όπως υποστηρίζει η Elinor Ostrom (1986: 7), οι θεσμικοί ρόλοι δεν «παράγουν συμπεριφορά», επηρεάζουν, ωστόσο, τη «δομή μιας κατάστασης» στην οποία προκρίνονται δράσεις.

Συμπέρασμα

Έως σήμερα, δεν έχει μελετηθεί παρά σε μικρό μόνο βαθμό η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και τις έμφυλες διαφορές στο πεδίο της πολιτικής, παρά την πιθανή συνάφεια των ζητημάτων. Το παρόν άρθρο επιδίωξε να δώσει μια τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα αν το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία των διαφορών ανάμεσα στα γυναικεία και τα ανδρικά σχήματα ενασχόλησης με την πολιτική. Η απάντηση είναι, με κάποια επιφύλαξη, καταφατική, αλλά μόνο στο πλαίσιο μιας πιο δεισδυτικής αντίληψης του δεσμού ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο (σε όλες τις διαφορετικές εκφάνσεις του) και την πολιτική ανάμειξη. Με βάση νέα ερευνητικά δεδομένα, σε συνδυασμό με διαφωτιστικά στοιχεία από την ποιοτική έρευνα, δείξαμε ότι οι γυναίκες διαθέτουν τόσο κοινωνικό κεφάλαιο όσο και οι άν-

δρες, αλλά συνήθως αυτό είναι ελαφρώς διαφορετικού τύπου και είναι λιγότερο πιθανό να επενδύεται στην επίσημη πολιτική δράση. Το «προφίλ κοινωνικού κεφαλαίου» εμπεδώνεται κυρίως σε δίκτυα άτυπων κοινωνικών σχέσεων σε επίπεδο γειτονιάς. Οι γυναίκες παρουσιάζουν μεγαλύτερες πιθανότητες από τους άνδρες να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο ως πόρο για να «τα βγάλουν πέρα» –για να εξισορροπήσουν τις αντιμαχόμενες απαιτήσεις του σπιτιού και της εργασίας, καθώς και για να προστατέψουν την υγεία και την ευημερία τόσο των ίδιων όσο και της οικογένειάς τους.

Για τις γυναίκες οι οποίες υπερβαίνουν τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην άτυπη κοινοτική δράση και την επίσημη πολιτική, το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να έχει προωθητικό αλλά και ανασταλτικό ρόλο. Η παροχή φροντίδας και οι υποχρεώσεις των γυναικών στο επίπεδο της κοινότητας αποτελούν σαφώς έναν παράγοντα ικανό να εξηγήσει το λόγο για τον οποίο οι γυναίκες αποσύρονται από την επίσημη πολιτική ή δεν προχωρούν με τον ίδιο ρυθμό όπως οι άνδρες. Το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών μπορεί επίσης να «καταναλωθεί» από άνδρες πολιτικούς, ενισχύοντας τις πολιτικές προοπτικές τους, κρατώντας παράλληλα πίσω τις γυναίκες. Για τις γυναίκες, το κοινωνικό κεφάλαιο συνοδεύεται πάντοτε από όρους! Ωστόσο, υπάρχουν στοιχεία ότι το κοινωνικό κεφάλαιο των γυναικών μπορεί να υποστηρίξει έναν διαφορετικό τύπο πολιτικής σε τοπικό επίπεδο: με βάση την εμπιστοσύνη και την αμοιβαιότητα θα οικοδομείται στις άτυπες κοινοτικές επαφές. Όπως υποστηρίξαμε προηγουμένως, υπάρχει περιθώριο για τον ανασχεδιασμό των πολιτικών θεσμών κατά τρόπο ώστε να μεγιστοποιηθούν οι ευκαιρίες των γυναικών να «μετατρέπουν» το κοινωνικό τους κεφάλαιο σε ανάμειξη στην πολιτική.

Η παρούσα ανάλυση υποστηρίζει ένα αναδυόμενο επιχειρήμα στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνικής συζήτησης περί κοινωνικού κεφαλαίου: δεν υπάρχει άμεση αιτιώδης σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την ανάμειξη στην πολιτική. Το κοινωνικό κεφάλαιο κατορθώνει ή αποτυγχάνει να επιτελέσει το έργο του σε συγκεκριμένα πλαίσια αναφοράς (Lowndes κ.ά., 2002). Το κατά πόσον το κοινωνικό κεφάλαιο θα κινητοποιηθεί ως πολιτικός πόρος εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, οι οποίοι δεν σχετίζονται με το επίπεδο και την ένταση του κοινωνικού κεφαλαίου αυτού καθαυτού. Η μελέτη μας ως

προς το φύλο και το κοινωνικό κεφάλαιο σκοπεύει να θέσει προς μελλοντική διερεύνηση έναν κατάλογο θεμάτων καθοριστικής σημασίας τόσο για τους πολιτικούς επιστήμονες όσο και για τους διαμορφωτές της πολιτικής. Χρειάζεται να κατανοήσουμε καλύτερα τις συνθήκες στις οποίες το κοινωνικό κεφάλαιο καθίσταται πραγματικός και όχι δυνητικός πόρος για τη δημοκρατία.

Τρία σημεία έχουν ιδιαίτερη σημασία. Πρώτον, χρειάζεται να αναγνωρίσουμε τους παράγοντες που πυροδοτούν ή καταστέλλουν την κινητοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου. Δεύτερον, χρειάζεται να διευκρινίσουμε με ποιον τρόπο οι παράγοντες αυτοί λειτουργούν σε σχέση με διαφορετικές ομάδες στο εσωτερικό της κοινωνίας. Τρίτον, χρειάζεται να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι παράγοντες αυτοί μπορούν να επηρεαστούν από τους διαμορφωτές της πολιτικής (και τους ίδιους τους πολίτες) και να τεθούν στην υπηρεσία της ορθής και δίκαιης διακυβέρνησης.

Σημείωση

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Jonathan Evans (Employers' Organisation), τη Rosalyn Harper (Office of National Statistics) και τον Michael Thrasher (University of Plymouth) για τις συμβουλές τους σχετικά με τα δεδομένα της έρευνας. Οφείλω επίσης ευχαριστίες στον Jay Ginn (University of Surrey), στην Jane Martin (Improvement and Development Agency) και στην Karen Wright (London School of Economics) για την πρόσβαση που μου παρέιχαν στο έργο τους. Μια εκδοχή του παρόντος άρθρου παρουσιάστηκε στο Gender and Social Capital Conference στο University of Manitoba, στο Γουίνιπεγκ του Καναδά, τον Μάιο του 2003.